

Bouwstenen van burgerschap
Een onderzoek in het kader van het
Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap

Opdrachtgever: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
auteur(s): Dieter Verhue en Simone Roos
datum: november 2009
projectnummer: P5205

Inhoud

	Samenvatting en conclusies	1
	Inleiding	8
1	Waarom een handvest?	9
1.1	Minder respect, sociale samenhang en inzet voor de publieke zaak	9
1.1.1	Respect en sociale samenhang	9
1.1.2	Inzet voor de publieke zaak	10
1.2	Burgerschap volgens de wetenschap en volgens burgers	11
1.3	Het project verantwoordelijk burgerschap: doel en uitvoering	13
1.4	Andere relevante projecten	14
2	De verschillende discussies	15
2.1	Een discussie aan de hand van vier thema's	15
2.2	Online webforum: Politiek Online	15
2.3	Elf bijeenkomsten in het land	16
2.4	Aanvullende groepsdiscussies	18
2.5	Wat is er met de uitkomsten van de discussie gedaan?	18
3	De uitkomsten van de discussie	19
3.1	Het initiatief voor het handvest wordt gematigd positief ontvangen	19
3.2	Overheid moet het goede voorbeeld geven en randvoorwaarden creëren	21
3.3	Beleving van de thema's	21
3.4	Problemen bij het in de praktijk brengen van burgerschap	24
3.5	Een raamwerk van waarden en gedragsregels	26
4	Elementen van burgerschap: de toets	29
4.1	Een grootschalige enquête	29
4.2	Steun voor het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap	29
4.3	Hoe hebben we het gevraagd?	31
4.4	Prettig samen leven	32
4.5	Betrokkenheid bij elkaar	36
4.6	Gerichtheid op de toekomst	39
4.7	Inzet voor de samenleving	41
4.8	Naar een handvest	43
	Bijlagen	1
	Bijlage 1 Geraadpleegde literatuur	2
	Bijlage 2 De deelnemers aan de regionale bijeenkomsten	3
	Bijlage 3 Impressies regionale discussiebijeenkomsten	4
	Bijlage 4 Rapportage van de aanvullende groepsdiscussies	5
	Bijlage 5 Rapportage van de online discussie	6
	Bijlage 6 Onderzoeksverantwoording enquête	7
	Bijlage 7 Vragenlijst enquête	8

Inhoud figuren en tabellen

<i>1 Over welk van de volgende onderwerpen die in Nederland spelen, maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal drie antwoorden, N=959 personen van 13 jaar en ouder, representatief naar achtergrondkenmerken)</i>	<i>10</i>
<i>2 Verandering in de participatiegraad van burgers tussen 1995 en 2007</i>	<i>11</i>
<i>3 Belevingsstructuur van burgerschap</i>	<i>12</i>
<i>4 Structuur van thema's, waarden en gedragsregels</i>	<i>26</i>
<i>5 Een overzicht van de geïdentificeerde waarden en bijbehorende gedragsregels per thema</i>	<i>27</i>
<i>6 Wat vindt u ervan dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld? (N=1.079)</i>	<i>30</i>
<i>7 Steun voor rekening houden met anderen en plezierig met elkaar omgaan</i>	<i>33</i>
<i>8 Steun voor verdraagzaam zijn</i>	<i>34</i>
<i>9 Steun voor een open houding hebben en je eigen belangen afwegen tegen die van anderen</i>	<i>35</i>
<i>10 Steun voor open staan voor contact met anderen en aandacht hebben voor anderen</i>	<i>37</i>
<i>11 Steun voor elkaar corrigeren</i>	<i>38</i>
<i>12 Steun voor zorgen voor je leefomgeving</i>	<i>39</i>
<i>13 Steun voor zorgen voor toekomstige generaties en zorgen voor het milieu</i>	<i>40</i>
<i>14 Steun voor actief deelnemen aan de samenleving en je democratische rechten gebruiken</i>	<i>42</i>
<i>15 Een voorbeeld van de waarden die worden opgenomen in het handvest, gebaseerd op minimaal 75% steun voor de waarden en gedragsregels</i>	<i>44</i>

Samenvatting en conclusies

Doel van het handvest

Veel burgers maken zich zorgen over de manier waarop de samenleving zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Men maakt zich vooral veel zorgen over een achteruitgang in omgangsvormen. Daarnaast maakt men zich zorgen over toegenomen individualisme en afgenomen solidariteit. Onderzoek wijst bovendien uit dat de maatschappelijke en politieke betrokkenheid van burgers in de hedendaagse samenleving terugloopt.

Er is dus aanleiding om deze zaken te versterken. Een van de initiatieven die het kabinet hiervoor heeft aangekondigd, is het opstellen van het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap met die elementen van burgerschap die door (vrijwel) alle burgers worden gedragen. Het uitdragen hiervan moet bijdragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak.

Een initiatief van de overheid, vormgegeven door burgers

Verantwoordelijk burgerschap is niet van bovenaf op te leggen, het moet uit de mensen zelf komen. Om die reden spelen burgers zelf de hoofdrol bij de totstandkoming van het handvest. In juni 2009 heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) daarom de aftrap gegeven voor een brede discussie over verantwoordelijk burgerschap. In deze discussie, die zowel op internet is gevoerd als tijdens de bijeenkomsten in alle delen van het land, zijn burgers geraadpleegd over hun visies op burgerschap. Concreet ging het erom te bepalen uit welke elementen burgerschap bestaat en hoe deze elementen kunnen worden ingevuld.

Alle discussies zijn gevoerd aan de hand van een door het ministerie opgesteld startdocument met de titel *Verantwoordelijk burgerschap. Een kwestie van geven en nemen*. De discussies geven een gedetailleerd beeld van de houdingen, gevoelens, ervaringen en het gedrag ten aanzien van verantwoordelijk burgerschap. Daarnaast kan op basis van deze discussies een scala aan waarden en gedragsregels worden geïdentificeerd. In een enquête onder Nederlandse burgers is vervolgens getoetst in welke mate welke waarden worden gedeeld. Bij zowel het identificeren van de waarden als het bepalen welke waarden worden gedeeld, hebben burgers de hoofdrol gespeeld.

De uitkomsten van de discussies

Er is steun voor het initiatief om gedeelde waarden vast te leggen

De deelnemers aan de discussies menen dat gedeelde waarden en een zekere overeenstemming over de daaruit volgende gedragsregels onontbeerlijk zijn om prettig samen te leven in de openbare ruimte en daarmee aan verantwoordelijk burgerschap inhoud te geven. Wanneer het handvest als zodanig wordt gepresenteerd, dus als een document waarin de waarden staan die burgers met elkaar delen, blijkt dat een grote meerderheid het een goed idee vindt dat dit handvest wordt opgesteld.

Ook het vooronderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* laat zien dat het idee voor een brede maatschappelijke discussie over het begrip burgerschap in meerderheid wordt gesteund. Uit dit onderzoek bleek dat er behoefte is aan duidelijkheid over de ongeschreven regels die gelden in de sociale omgang. Hoe ga je als verantwoordelijk burgers met elkaar om, of met andere woorden: hoe regel je de ongeschreven regels?

Een Handvest Burgerschap is echter ook omstreden

Dat burgers het belangrijk vinden dat gedeelde waarden worden vastgelegd, wil niet zeggen dat er uitsluitend enthousiasme is voor het handvest. Veel burgers vinden het een goed initiatief, maar er is ook veel kritiek. De belangrijkste punten van kritiek zijn:

- Het handvest is een vorm van overheidsbetutteling
- Het handvest is geen effectief middel om de sociale samenhang te bevorderen
- Het handvest is een manier van de overheid om verantwoordelijkheden naar burgers te schuiven

Benadrukt moet worden dat de waarden in het handvest een ideaal zijn

Veel kritiek op het handvest is geënt op het idee dat het handvest burgerschap rechtstreeks leidt tot het versterken van de sociale samenhang. Veel deelnemers zijn het er echter over eens dat er meer dan alleen een handvest nodig is om dit te bereiken. De constatering dat er waarden worden gedeeld, geeft immers geen garanties dat burgers zich naar deze waarden zullen gedragen. Er zijn allerlei redenen denkbaar waardoor de waarden uit het handvest niet in de praktijk zullen worden gebracht:

- Het in acht nemen van een bepaalde waarde kan in bepaalde gevallen strijdig zijn met een andere waarde.
- Mensen kunnen verschillen in hun interpretatie van bepaalde waarden, wat misverstanden kan opleveren.
- In sommige omstandigheden worden waarden die iedereen onderschrijft toch niet tot uitdrukking gebracht.

Het lijkt ons daarom belangrijk te benadrukken dat de waarden in het handvest een ideaal laten zien en dat we in de praktijk niet meer kunnen doen dan proberen deze waarden na te leven.

Het is belangrijk te benadrukken dat de inhoud van het handvest door burgers is bepaald

Een ander deel van de kritiek is gebaseerd op de veronderstelling dat het handvest door de overheid wordt opgesteld. Deze aanname leidt tot de conclusie dat een Handvest Verantwoor-

delijk Burgerschap “betuttelend” is. Hoewel sommigen het initiatief tot een handvest op zichzelf al als overheidsbetutteling opvatten, blijkt uit de discussies dat het merendeel van de deelnemers het als positief beoordeelt dat de overheid de totstandkoming van het handvest initieert en faciliteert. Met de inhoud van het handvest mag de overheid echter geen bemoeienis hebben.

De overheid moet ook haar eigen verantwoordelijkheid nemen

Sommigen verdenken de overheid ervan met een handvest de verantwoordelijkheid voor maatschappelijke verloedering bij de burger te leggen. Als het handvest niets oplevert, kan de overheid vervolgens zeggen dat de burger zijn eigen afspraken niet nakomt. Uit deze kritiek kunnen we concluderen dat het voor burgers niet altijd duidelijk is welke verantwoordelijkheden zij zelf dragen als het gaat om het bevorderen van goed burgerschap, en welke verantwoordelijkheden zij bij de overheid willen leggen.

De deelnemers noemen twee verantwoordelijkheden van de overheid als het gaat om burgerschap. Ten eerste moet de overheid het goede voorbeeld aan burgers moet geven. Zolang de overheid haar taken en verantwoordelijkheden niet op orde heeft, is het weinig geloofwaardig om van burgers goed burgerschap te verlangen. Ten tweede moet de overheid zich voornamelijk richten op het scheppen van voorwaarden voor actief burgerschap en maatschappelijke participatie.

Het thema ‘respect’ roept weerstand op

Het thema ‘respect’ is verreweg het meest besproken in de verschillende discussies. Dit had vooral te maken met de uiteenlopende manieren waarop de deelnemers het woord respect definiëren. Het gevolg is dat de *term* ‘respect’ bij veel deelnemers verwarring oproept ten aanzien van het *thema* ‘respect’. Het begrip ‘respect’ roept bovendien ergernis op. Dit kwam naar voren in zowel de bijeenkomsten in het land, de discussies online als in de aanvullende groeps gesprekken. Om die reden hebben we in de toetsende enquête de term ‘respect’ vervangen door ‘prettig samen leven’.

Van discussies naar gedeelde waarden

Naast deze algemene noties over burgerschap, is op basis van de discussies een breed scala aan waarden en bijbehorende gedragsregels geïdentificeerd. Deze waarden en gedragsregels zijn vervolgens in een grootschalige internetenquête voorgelegd aan steekproef van 1079 personen van 18 jaar en ouder.

De waarden en gedragsregels zijn ingedeeld in vier thema's die ook tijdens de discussies over het handvest zijn onderscheiden:

- prettig samen leven
- betrokkenheid bij elkaar
- gerichtheid op de toekomst
- inzet voor de samenleving

De eerste drie thema's zijn afkomstig uit een door Veldkamp uitgevoerd vooronderzoek, waaruit bleek dat deze thema's in het kader van burgerschap het belangrijkste worden gevonden. Het vierde thema is toegevoegd op initiatief van het kabinet.

Rekening met elkaar houden, maar wel vanuit de eigen belevingswereld

Binnen het thema 'prettig samenleven' zijn vijf waarden aan burgers voorgelegd:

- een open houding hebben
- plezierig met elkaar omgaan
- verdraagzaam zijn
- rekening houden met anderen
- je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen

Veel steun krijgen de waarden 'rekening houden met anderen', 'plezierig met elkaar omgaan' en 'verdraagzaam zijn': rond de 90% van de ondervraagden vindt dat we dit van elkaar mogen verwachten en dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Minder steun is er voor de waarden 'een open houding hebben' en 'je eigen belangen afwegen tegen de belangen van anderen', al vindt nog altijd tweederde van de ondervraagden dat deze waarden in het handvest zouden moeten worden opgenomen.

De bereidheid rekening met elkaar te houden is wel begrensd. Men lijkt slechts in beperkte mate bereid te denken vanuit het referentiekader van de ander. Zo bestaat er weliswaar grote steun voor de gedragsregel 'accepteren dat mensen van elkaar verschillen', maar een stap verder gaan, door je in te leven in een ander of rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden, vinden velen niet iets wat we van elkaar moeten verwachten. Omgekeerd vinden velen het ook een stap te ver gaan om je kwetsbaar op te stellen en je zo open te stellen voor invloed van anderen.

Betrokkenheid betekent niet dat we van elkaar kunnen verwachten dat we elkaar corrigeren

In het thema 'betrokkenheid bij elkaar' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- aandacht hebben voor anderen
- elkaar corrigeren
- open staan voor contact met anderen

De meeste steun krijgen de waarden 'open staan voor contact met anderen' en 'aandacht hebben voor anderen': rond de 80% vindt dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Men hecht daarbij veel waarde aan het spreken van de Nederlandse taal.

De waarde 'elkaar corrigeren' wordt aanmerkelijk minder vaak ondersteund (66%). Een derde van de Nederlandse bevolking vindt daarmee dat we niet van elkaar moeten verwachten dat we elkaar aanspreken op storend gedrag, voor anderen opkomen of kritiek van anderen accepteren. Hoewel mensen dus veel belang hechten aan een plezierige omgang met elkaar en wederzijdse betrokkenheid, is een grote groep van mening dat het onderschrijven van deze waarden en het uitdragen van deze gedragsregels niet iets is wat burgers onderling van elkaar kunnen verwachten. Gezien het feit dat deze ongeschreven regels ook niet in wetten zijn vast te leggen,

concluderen we dat het in de praktijk realiseren van burgerschap vaak afhankelijk is van de goede wil van burgers.

Gerichtheid op de toekomst

In het thema 'gerichtheid op de toekomst' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- zorgen voor je leefomgeving
- zorgen voor het milieu
- zorgen voor toekomstige generaties

Voor alle waarden is veel steun, vooral voor 'zorgen voor je leefomgeving' en 'zorgen voor toekomstige generaties' (circa 90%). Ook de steun voor 'zorgen voor het milieu' is echter aanzienlijk (81%). Een grote meerderheid vindt dus dat alle drie de bijbehorende waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Concreet gaat het hierbij om het zorg dragen voor de eigen leefomgeving, grenzen stellen aan kinderen en jongeren, maar ze ook de kans op ontwikkeling geven en zorg dragen voor het milieu.

Inzet voor de samenleving

In het thema 'inzet voor de samenleving' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- actief deelnemen aan de samenleving
- je democratische rechten gebruiken

De steun voor beide waarden is beperkt: slechts de helft van de ondervraagden vindt dat ze in het handvest zouden moeten worden opgenomen. Dit maakt duidelijk dat de Nederlandse bevolking de waarden rond het thema 'inzet voor de samenleving' geen zaken vindt die we van alle Nederlandse burgers moeten verwachten. Dit is niet verrassend. Uit het vooronderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* bleek reeds dat burgers van mening zijn dat 'inzet voor de samenleving' weliswaar wenselijk is, maar geen voorwaarde voor goed burgerschap.

Het feit dat dit thema door de burgers niet wordt omarmd, laat zien dat burgers zich niet laten sturen in de elementen van burgerschap die zij wel en niet in het handvest opgenomen willen zien. Alleen elementen die door burgers zelf zijn ingebracht, blijken uiteindelijk te worden geaccepteerd. Dit onderstreept dat de inhoud van het handvest uiteindelijk door burgers wordt bepaald en dit proces niet wordt gestuurd door andere partijen.

Naar een handvest: een aanzet

Welke waarden moeten er in het handvest?

Hoe bepalen we nu op basis van de uitkomsten van de enquête welke waarden gedeeld zijn en welke niet? Hiervoor moet een keuze worden gemaakt bij welke steun voor een waarde we deze als 'gedeeld' beschouwen. Iedere keuze is daarbij tot op zekere hoogte arbitrair. Toch doen we een suggestie. Uitgangspunt daarbij is dat de waarden die in het handvest worden opgenomen door een zeer ruime meerderheid worden ondersteund. We maken de volgende keuzes:

- Wanneer 75% van de Nederlandse bevolking een waarde onderschrijft, wordt deze opgenomen in het handvest.

- Wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, worden die bijbehorende gedragsregels opgenomen, die we volgens minimaal 75% van de groep die deze waarde onderschrijft kunnen verwachten.

Op de volgende pagina zijn de waarden en gedragsregels weergegeven die aan deze criteria voldoen. Deze waarden en gedragsregels genieten allemaal een grote steun onder de bevolking. Dit is van belang vanwege de gedachte dat het Handvest Verantwoordelijk Burgerschap door een meerderheid van de burgers moet worden gedragen. Het is ook mogelijk om een nog strengere selectie van waarden en gedragsregels te maken. Wij adviseren om de criteria niet soepeler toe te passen.

Thema: prettig samen leven

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ rekening houden met anderen	92	▪ anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden	92
		▪ anderen geen overlast bezorgen	91
		▪ elkaars grenzen respecteren	85
▪ plezierig met elkaar omgaan	89	▪ naar elkaar luisteren	91
		▪ zelfbeheersing hebben	89
		▪ vriendelijk zijn	86
		▪ beleefd en hoffelijk zijn	82
▪ verdraagzaam zijn	86	▪ geduld hebben	78
		▪ anderen in hun waarde laten	94
		▪ accepteren dat mensen van elkaar verschillen	93
		▪ begrip opbrengen voor anderen	82
		▪ anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan	81

Thema: betrokkenheid bij elkaar

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ open staan voor contact met anderen	82	▪ de Nederlandse taal spreken	93
		▪ open staan voor anderen die contact met je zoeken	76
		▪ hulp van anderen accepteren als dat nodig is	76
▪ aandacht hebben voor anderen	80	▪	
		▪ aandacht voor je omgeving en spullen van anderen klaar staan voor elkaar	88 87

Thema: gerichtheid op de toekomst

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ zorgen voor toekomstige generaties	91	▪	
		▪ kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen	96
		▪ grenzen stellen aan gedrag van kinderen en jongeren	92
		▪ kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen	89
▪ zorgen voor je leefomgeving	90	▪ je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie	78
		▪ geen rommel maken op straat	95
		▪ je eigen woonomgeving onderhouden	87
		▪ melding maken van problemen in je buurt	82
▪ zorgen voor het milieu	81	▪ zorgen voor het milieu	81
		▪ zuinig zijn met energie	94
		▪ afval scheiden	89

¹ De percentages in deze kolom zijn gebaseerd op de groep die de bijbehorende waarde onderschrijft en dus niet op de hele steekproef.

De afzender van het handvest moet een neutrale partij van onbesproken gedrag zijn

Wanneer de overheid geen bemoeienis met de inhoud van het handvest mag hebben, ligt het ook niet voor de hand dat de overheid als afzender van het handvest optreedt. Maar wie moet dan wel de afzender zijn? Idealiter is dit de Nederlandse burger zelf. Die heeft het handvest immers gemaakt. Een van de mogelijkheden om dit te realiseren is om een brede groep meer en minder bekende Nederlanders de waarden massamediaal te laten uitdragen. Een tweede mogelijke afzender is een organisatie die de Nederlandse burger representeert en hierin door de Nederlandse bevolking wordt erkend. Hierbij zijn aanvullende vereisten dat deze organisatie breed bekend is en een neutraal karakter heeft.

Tot slot

Het kabinet heeft de ontwikkeling van een Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap in gang gezet om burgerschapsvorming in de samenleving te versterken. Doelstellingen hierbij waren dat het handvest zou bijdragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak. Omdat het handvest duidelijk maakt welke waarden de meeste burgers delen, kan dit document als startpunt fungeren bij het realiseren van deze doelstellingen. Alleen het opstellen van een handvest is echter niet voldoende om deze doelstellingen te realiseren. Alleen als de waarden uit het handvest actief en consistent worden uitgedragen, kunnen deze doelstellingen dichterbij worden gebracht.

Inleiding

Het kabinet wil komen tot het opstellen van een Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap. Ten grondslag hieraan ligt het belang dat het kabinet hecht aan respectvol gedrag en bejegening, zowel in de relatie tussen overheid en burger als tussen burgers onderling. Met het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap wil het kabinet bijdragen aan de ontwikkeling van goed burgerschap. Het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap zal die elementen van burgerschap benoemen die door de meeste burgers worden gedragen. Het uitdragen hiervan moet bijdragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak.

Verantwoord burgerschap is niet van bovenaf op te leggen, het moet uit de mensen zelf komen. Om te komen tot een handvest van waarden die vrijwel iedereen onderschrijft, is het belangrijk dat burgers zelf de hoofdrol spelen bij de totstandkoming hiervan. In juni 2009 heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties daarom de aftrap gegeven voor een brede discussie over verantwoordelijk burgerschap. In deze discussie, die zowel op internet is gevoerd als tijdens regionale bijeenkomsten in alle delen van het land, zijn burgers geraadpleegd over hun visies op burgerschap. Concreet ging het erom te bepalen uit welke elementen burgerschap bestaat en hoe deze elementen kunnen worden ingevuld.

Aan Veldkamp is gevraagd de consultatierondes te begeleiden en de informatie uit deze rondes uit de website te analyseren. In dit rapport beschrijven we de resultaten van deze analyse. We gaan hierbij als volgt te werk:

- In hoofdstuk 1 gaan we in op de aanleiding van dit project en geven we een nadere afbakening van het begrip 'burgerschap'.
- In hoofdstuk 2 beschrijven we de manier waarop de discussie is georganiseerd.
- In hoofdstuk 3 gaan we in op de uitkomsten van de discussie in algemene termen en op de elementen van burgerschap zoals die tijdens de discussie zijn geïdentificeerd.
- Tot slot beschrijven we in hoofdstuk 4 de uitkomsten van een enquête, waarin deze elementen van burgerschap bij een representatieve steekproef zijn getoetst. Op basis hiervan doen we een suggestie voor een selectie van waarden die door alle burgers worden gedeeld.

Bij dit rapport zijn de volgende bijlagen opgenomen:

- Geraadpleegde literatuur (1)
- Een overzicht van de deelnemers aan de regionale bijeenkomsten (2)
- Impressies van de regionale bijeenkomsten (3)
- De rapportage van de aanvullende groepsdiscussies (4)
- Het rapport van de online discussie (5)
- Een onderzoeksverantwoording van de enquête (6)
- Gehanteerde vragenlijst (7)

1 Waaron een handvest?

1.1 Minder respect, sociale samenhang en inzet voor de publieke zaak

Het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap wordt opgesteld om bij te dragen aan een grotere sociale samenhang, meer onderling respect en meer inzet voor de publieke zaak. Dit werpt de vraag op wat de aanleiding is om deze zaken te versterken. Uit allerlei onderzoek blijkt dat er in toenemende mate zorgen leven op dit terrein. In deze paragraaf geven we een kort overzicht van recente publicaties op dit terrein. Allereerst gaan we in de volgende paragraaf in op de aspecten respect en sociale samenhang. Daarna komt inzet voor de publieke zaak aan de orde.

1.1.1 *Respect en sociale samenhang*

Er is veel recent onderzoek dat duidt op een toegenomen zorg over de manier waarop mensen in de openbare ruimte met elkaar omgaan (respect, omgangsvormen) en over de mate waarin mensen oog hebben voor elkaar (sociale samenhang, individualisme, solidariteit). We noemen de volgende recente publicaties.

- Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) laat in haar rapport *Crisis in aantocht?*¹ zien dat steeds meer burgers bezorgd zijn over kwesties die te maken hebben met het teloor gaan van de publieke moraal. Sinds de jaren zestig is het aantal Nederlanders dat negatief denkt over 'normen en waarden' gestegen van 40 naar 60 procent. Het merendeel van de bevolking is bovendien van mening dat veranderingen in normen en waarden zich in negatieve richting ontwikkelen.²
- In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) van het SCP wordt elk kwartaal door middel van enquêtes en verdiepende focusgroepen nagegaan hoe Nederlanders de stand van zaken in de samenleving beoordelen. Uit de metingen van 2008 komt naar voren dat individualisering, solidariteit en criminaliteit enkele belangrijke thema's zijn die aanleiding geven tot zorgen over de achteruitgang van normen en waarden. Men vindt de verslechtering van sociale *omgangsvormen* – als toonbeeld van de gebrekkige normen en waarden – echter het meest verontrustend. In de top vijf van belangrijkste problemen werd in 2008 het 'samenleven' door Nederlanders op nummer één geplaatst, zo constateert het SCP. Bij de term 'samenleven' denkt men allereerst aan problemen die met het verlies aan sociale omgangsvormen in de openbare ruimte te maken hebben.³
- Ook onlangs verschenen onderzoek van onderzoeksbureau Trendbox⁴ laat zien dat de manier waarop mensen met elkaar omgaan in het publieke domein volgens de burger nogal

¹ *Crisis in aantocht*. Verdieping Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2009 SCP

² SCP 2009/13:163.

³ COB 2008/1-4; SCP 2009/13

⁴Trendbox 2009. Uitgevoerd in opdracht van het curatorium van de mr. Gonsalves nationale innovatieprijs voor de rechtshandhaving

wat te wensen over laat. Het onderzoek stond in het teken van de 'kortelontjescriminaliteit'. Daarmee doelt men op het verschijnsel dat mensen 'een kort lontje' gebruiken om crimineel gedrag te rechtvaardigen. Voor het onderzoek werden in totaal 508 mensen ondervraagd op basis van een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking. De overgrote meerderheid van de personen die deelnamen aan de enquête, vindt dat mensen tegenwoordig 'sneller door het lint gaan' dan voorheen.

- In het Nationaal Vrijheidsonderzoek, dat jaarlijks door Veldkamp wordt uitgevoerd in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, wordt gevraagd over welke maatschappelijke vraagstukken men zich de meeste zorgen maakt. Uit dit onderzoek blijkt dat de zorgen over individualisme en egoïsme in de afgelopen zes jaar zijn toegenomen.⁵

1 | Over welk van de volgende onderwerpen die in Nederland spelen, maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal drie antwoorden, N=959 personen van 13 jaar en ouder, representatief naar achtergrondkenmerken)

	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2005	meting 2004	meting 2003
	%	%	%	%	%	%
• agressie, geweld	57	58	60	66	64	67
• criminaliteit	31	36	44	45	51	50
• egoïsme/individualisme	30	28	28	25	19	19
• economie	23	7	5	12	13	18
• gebrek aan solidariteit	20	21	-	-	-	-
• gezondheidszorg	19	18	23	26	33	26
• veiligheid	18	24	27	30	25	30
• werkgelegenheid	17	4	10	14	15	13
• multiculturele samenleving	15	21	18	20	13	10
• milieu/klimaat	13	12	18	9	9	9
• discriminatie	13	13	12	9	6	7
• opvoeding kinderen	12	13	12	11	12	12
• tijdsdruk, stress	7	11	11	8	8	6
• vluchtelingen/asielzoekers	7	9	10	11	14	13
• overbevolking	6	6	8	5	8	6
• onderwijs	5	9	8	6	7	11

Uit divers recent onderzoek wordt kortom duidelijk dat ontwikkelingen met betrekking tot sociale omgangsvormen en individualisme belangrijke punten van zorg zijn voor Nederlanders en bijdragen aan gevoelens van onbehagen over het functioneren van de samenleving. De problematiek is voor velen zelfs reden om aan te nemen dat het met de Nederlandse samenleving in zijn geheel de verkeerde kant uitgaat.⁶ Volgens het COB zijn de zorgen over omgangsvormen daarbij groter dan de zorgen over individualisme en solidariteit.

1.1.2 Inzet voor de publieke zaak

Het andere element dat wordt genoemd als doelstelling van het handvest is versterking van de inzet voor de publieke zaak.

⁵ Nationaal Vrijheidsonderzoek 2009

⁶ SCP 2009/13

De algemene participatiegraad van burgers ontwikkelt zich vanaf midden jaren negentig in negatieve richting. De afname van maatschappelijke organisatie werd zichtbaar bij ideële organisaties en belangen- en recreatieve organisaties. Nederlanders organiseren zich steeds minder in verenigingen voor vrijwilligerswerk en ook het ledenbestand van lidmaatschappen van politieke partijen loopt terug.⁷Ten opzichte van andere Europese landen valt op dat Nederland zich kenmerkt door een lage organisatiegraad van het electoraat. Er is niet alleen sprake van een afnemende belangstelling om lid te worden van een politieke partij, ook hebben politieke partijen te kampen met ledenverlies. Daarnaast neemt de opkomst van kiesgerechtigde burgers bij verkiezingen de afgelopen jaren af.⁸

2 | *Verandering in de participatiegraad van burgers tussen 1995 en 2007*

	%verandering 1995-2007
• <i>ideële organisaties</i>	-20
• <i>belangenorganisaties</i>	-19
• <i>recreatieve organisaties</i>	-17

Bron: SCP (AVO'95-'07) J. de Hart en P. Dekker. Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid in *De sociale staat van Nederland 2009*.

Verschillende auteurs betogen dat de betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak de afgelopen decennia is afgenomen. Volgens hoogleraar Veiligheid en Burgerschap Hans Boutellier is de oorzaak van de afnemende belangstelling van burgers om zich te organiseren in maatschappelijke verbanden tweeledig (bijvoorbeeld Boutellier 2007). Enerzijds heeft het proces van individualisering ertoe geleid dat burgers mondiger zijn geworden en meer eisen stellen aan de overheid. Anderzijds heeft de dalende organisatiegraad van de Nederlandse bevolking te maken met het verdwijnen van traditionele sociale verbanden die van oudsher een rol speelden in het mobiliseren van particulier initiatief. Waar de overheid dit voorheen kon overlaten aan sociale instituties als kerken en politieke partijen is particulier initiatief tegenwoordig minder vanzelfsprekend. Boutellier betoogt dan ook dat "burgerschap opnieuw moet worden uitgevonden".⁹

Burgers vinden wel degelijk dat zij een eigen aandeel hebben in het functioneren van een samenleving.¹⁰ De verantwoordelijkheidsverdeling tussen burgers en overheid lijkt echter niet altijd duidelijk. Wanneer willen burgers dat de overheid inspringt en wanneer vinden burgers dat de verantwoordelijkheid bij henzelf ligt?

1.2 Burgerschap volgens de wetenschap en volgens burgers

Uit paragraaf 1.1 wordt duidelijk dat er in toenemende mate zorgen zijn over afnemend respect en sociale samenhang en dat burgers zich steeds minder inzetten voor de publieke zaak. Er is dus aanleiding om deze zaken te versterken. Het Handvest voor verantwoordelijk Burgerschap zal die elementen van burgerschap benoemen die door (vrijwel) alle burgers worden gedragen. Maar wat moeten we eigenlijk onder verantwoordelijk burgerschap verstaan?

⁷ SCP 2009/14:246

⁸ SCP 2009/14:253

⁹ Hans Boutellier 2007:20. *Nodale orde, veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*

¹⁰ Veldkamp 2008. *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* Uitgevoerd in opdracht van het ministerie van BZK

Het begrip burgerschap kent in de wetenschappelijke literatuur verschillende definities. Veel daarvan hebben gemeen dat actieve betrokkenheid van de burger centraal wordt gesteld. Zo beschrijft hoogleraar 'actief burgerschap' Evelien Tonkens (actief) burgerschap als *“het (leren) deelnemen aan en verantwoordelijkheid dragen voor de publieke zaak.”*¹¹ Hans Boutellier hanteert een soortgelijke definitie en omschrijft het begrip burgerschap als *‘de gezindheid om actief bij te willen dragen aan de kwaliteit van de samenleving’*¹².

Komt dit overeen met hoe burgers zelf burgerschap definiëren? Voor een beter begrip van de betekenis van burgerschap in de hedendaagse samenleving heeft Veldkamp in opdracht van het ministerie van BZK een onderzoek uitgevoerd naar de vraag hoe burgers zelf aankijken tegen burgerschap. Een van de doelstellingen was om inzichtelijk te maken wat burgers verstaan onder burgerschap. Uit dit onderzoek blijkt dat er in het denken over burgerschap drie niveaus zijn te onderscheiden. De drie niveaus vertegenwoordigen de mate waarin we onder de noemer van 'goed burgerschap' bepaald gedrag van elkaar mogen verwachten. In figuur 3 worden de drie niveaus schematisch weergegeven.

3| Belevingsstructuur van burgerschap

Niveau 1: basisniveau	iedereen in de samenleving moet zich houden aan geschreven wetten en regels, bijvoorbeeld wetten, belastingplicht etc.
Niveau 2 - middenniveau	ongeschreven regels van onze dagelijkse omgang met elkaar, het sociale verkeer.
Niveau 3 - topniveau	gedrag waarbij burgers een actieve bijdrage leveren aan de samenleving.

Burgerschap bestaat volgens deze zienswijze dus zowel uit je houden aan de wet, de omgang met elkaar als het leveren van een bijdrage aan de publieke zaak. Burgerschap wordt daarmee breder gedefinieerd dan in sommige wetenschappelijke literatuur.

Uit het onderzoek blijkt verder dat wanneer Nederlanders wordt gevraagd wat 'goed' burgerschap inhoudt, er weinig discussie ontstaat over het eerste en het derde niveau in de belevingsstructuur van burgerschap. Dat een goed burger zich aan de geschreven regels (niveau 1) houdt, ervaren de meeste ondervraagden als vanzelfsprekend.

Ook het derde niveau van burgerschap is onomstreden. Opvallend daarbij is dat men de opvatting deelt dat 'inzet voor de samenleving' weliswaar wenselijk is, maar geen voorwaarde voor goed burgerschap (niveau 3). Burgers geven daarmee een duidelijk andere invulling aan het begrip burgerschap dan de eerder aangehaalde wetenschappelijke literatuur.

De maatschappelijke discussie blijkt zich vooral op niveau 2 te concentreren: het terrein van de ongeschreven regels. Welke ongeschreven regels mogen we al dan niet van elkaar verwachten en in hoeverre mogen we de naleving daarvan in het dagelijks sociaal contact met anderen afdwingen? In het licht van de bevindingen van de vorige paragraaf, waar bleek hoe groot de zor-

¹¹ www.actiefburgerschap.nl

¹² Hans Boutellier 2007:10. *Nodale orde, veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*

gen over sociale omgangsvormen en sociale samenhang zijn, is deze bevinding niet verwonderlijk.

In het onderzoek wordt het idee voor een brede maatschappelijke discussie over het begrip 'burgerschap' in meerderheid gesteund. De ondervraagden menen dat er behoefte is aan duidelijkheid over de ongeschreven regels die gelden in de sociale omgang. De discussie over burgerschap zou zich moeten toespitsen op de (ongeschreven) regels van het sociale verkeer. Hoe ga je als verantwoordelijke burgers met elkaar om, of met andere woorden: hoe regel je de ongeschreven regels? Dit lijkt de meest kansrijke insteek voor een maatschappelijke dialoog over burgerschap.

Burgers geven aan dat een dialoog over burgerschap ideaal gezien vanuit burgers zelf moet ontstaan (bottom-up). Zoiets kan niet van hogerhand worden opgelegd (top-down). Toch vindt het merendeel van de ondervraagden dat het initiatief van een maatschappelijke dialoog bij de overheid mag liggen. Het faciliteren en organiseren van ontmoetingen tussen burgers is volgens de ondervraagden bij uitstek een taak van de overheid op voorwaarde dat de overheid zich niet inhoudelijk met de discussies bemoeit.

Wanneer burgers wordt gevraagd hoe de dialoog gerealiseerd moet worden, denkt men in de eerste plaats aan het organiseren van ontmoetingen tussen burgers. De voorkeur gaat hierbij uit naar kleinschalige bijeenkomsten waarin burgers elkaar leren kennen en in aanraking komen met elkaars normen en waarden.

1.3 Het project verantwoordelijk burgerschap: doel en uitvoering

Naar aanleiding van de geschetste zorgen over sociale samenhang en respect, de afnemende inzet voor de publieke zaak en de steun van de samenleving voor een maatschappelijke dialoog rondom het thema burgerschap heeft het kabinet besloten een aantal activiteiten te starten. Een van de initiatieven betreft het project Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap.

Het project 'Handvest verantwoordelijk burgerschap' bestaat uit een discussie over burgerschap, die inzicht moet geven in die elementen van goed burgerschap waarover in de samenleving overeenstemming is. Het uitdragen van deze elementen zou moeten bijdragen aan het bevorderen van solidariteit, gemeenschapszin en samenhang in de samenleving.

De discussie over burgerschap is gevoerd door middel van bijeenkomsten in heel het land en discussies op internet. In een afsluitende publieksenquête hebben burgers samen kunnen bepalen wat verantwoordelijk burgerschap inhoudt.

Het ministerie van BZK heeft Veldkamp gevraagd om de bijeenkomsten in het land te begeleiden. Het bedrijf PINO organiseerde deze bijeenkomsten. Het bedrijf Politiek Online organiseerde en modereerde de online discussie. Veldkamp heeft de uitkomsten van beide discussies in algemene termen geanalyseerd en heeft hieruit elementen van burgerschap gedestilleerd. In een afsluitende enquête zijn deze elementen van burgerschap bij een representatieve steek-

proef getoetst. Op basis hiervan kan worden vastgesteld welke waarden door de meeste burgers worden gedeeld.

1.4 Andere relevante projecten

Het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap maakt deel uit van een aantal samenhangende activiteiten onder de noemer democratie en burgerschap. Het project Versterking Grondwettelijk kader aan veranderende omstandigheden en het vergroten van kennis van de beginselen van de democratische rechtsstaat. Verder wil het kabinet sterker inzetten op het actief betrekken van burgers bij beleidsvorming. In dit kader zijn lokale Proeftuinen voor burgerparticipatie gestart. In deze proeftuinen wordt ondermeer kennis uitgewisseld tussen burgers, beleidsmakers en volksvertegenwoordigers, worden deskundigen uitgenodigd en wordt intervisie georganiseerd. De proeftuinen moeten een bijdrage leveren aan een betere relatie tussen overheid en burgers. De proeftuinen worden op dit moment geëvalueerd en er wordt gewerkt aan borging en uitwisseling van de opgedane ervaringen.

Het kabinet kijkt tot slot ook naar het functioneren van de overheid zelf. Zo stelt het kabinet tegenover het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap de komst van een Code Goed Openbaar Bestuur. Waar het handvest een moreel beroep doet op de burger, doet de code een moreel beroep op de overheid. In de code worden de elementen van goede dienstverlening en integriteit benoemd. Hierbij gaat in het bijzonder aandacht uit naar de voorbeeldfunctie die de overheid richting burgers heeft. Dat is nodig om het vertrouwen van de burger in de overheid te winnen. In dit verband stelt minister Ter Horst: *“De overheid kan niet zonder de burgers; de burgers kunnen niet zonder de overheid. In die wederkerigheid is een juiste balans nodig van rechten en plichten van de burger enerzijds, en van de overheid anderzijds.”*¹³

¹³ www.minbzk.nl

2 De verschillende discussies

2.1 Een discussie aan de hand van vier thema's

Het startsein voor de maatschappelijke discussie over verantwoordelijk burgerschap is gegeven door minister Ter Horst tijdens een persconferentie op dinsdag 2 juni 2009. Minister Ter Horst heeft iedereen uitgenodigd deel te nemen aan de maatschappelijke dialoog.

Tijdens deze persconferentie heeft de minister een startdocument rond het handvest overhandigd aan enkele vertegenwoordigers van organisaties uit bedrijfsleven, politiek en samenleving. Dit startdocument had de titel *Verantwoordelijk burgerschap. Een kwestie van geven en nemen*. In dit document zijn vier thema's benoemd waarover discussie zou moeten worden gevoerd.

Van de vier thema's aan de hand waarvan de discussie is gevoerd, zijn er drie ontleend aan het eerder genoemde onderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* Uit dit onderzoek blijkt dat het thema dat men als het meest urgent ervaart, de weinig respectvolle omgang met elkaar is. Daarnaast zijn 'het gebrek aan belangstelling voor elkaar' en 'aandacht voor de leefomgeving' veelgenoemde thema's waarover de respondenten bezorgd zijn. Een vierde thema is toegevoegd op initiatief van het kabinet, dat vindt dat *een bijdrage leveren aan de gemeenschap, de politiek en de publieke zaak* in deze opsomming ontbreekt.

De vier thema's waarover is gediscussieerd zijn dus:

- respect
- betrokkenheid bij elkaar
- gerichtheid op de toekomst
- inzet voor de samenleving

In de volgende paragrafen beschrijven we allereerst de verschillende discussies die over deze vier thema's zijn gevoerd. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de belangrijkste uitkomsten van de discussies.

2.2 Online webforum: Politiek Online¹⁴

Vanaf 2 juni is de website www.handvestburgerschap.nl in de lucht. Op deze website konden burgers reageren op de vier elementen van verantwoordelijk burgerschap en actief meedoen aan de discussie door ideeën en suggesties in te brengen.

¹⁴ Uit: eindrapportage Politiek Online

Iedere geïnteresseerde burger kon deelnemen aan de online discussie. Om te reageren, moesten bezoekers een eenvoudig profiel aanmaken (naam, gebruikersnaam en e-mailadres). In totaal hebben 492 mensen een profiel aangemaakt. Eenmaal ingelogd, konden bezoekers hun visie geven op een van de vier burgerschapsthema's, de stellingen of de definities, reageren op bijdragen van andere bezoekers en/of stemmen op bijdragen van anderen.

De online discussie bestond uit drie opeenvolgende discussierondes:

- een algemene discussieronde
- een verdiepingsronde
- een definitieronde

Algemene discussieronde

De algemene discussieronde liep van 2 juni 2009 tot eind juli 2009 (reageren was nog mogelijk tijdens het begin van de tweede discussieronde). Inhoudelijk zijn er twee discussielijnen te onderscheiden in de eerste ronde. De eerste discussielijn betrof de inhoudelijke reacties op het thema burgerschap. De tweede discussielijn ging niet zozeer over burgerschap, maar meer over de rol van de overheid ten opzichte van burgerschap.

Verdiepingsronde

In de tweede ronde is de discussie verdiept door de opbrengsten van de eerste ronde, de uitkomsten van de eerste bijeenkomsten en de teksten uit het startdocument, te formuleren als kwesties die in het handvest thuis zouden moeten horen. Deze kwesties zijn voorgelegd aan de bezoekers van het webforum. Aan hen is gevraagd of deze kwesties thuishoren in het Handvest Verantwoordelijk Burgerschap. Vervolgens werd de verdiepende vraag gesteld waarom de gekozen kwestie van belang is. Op deze manier werd geprobeerd zicht te krijgen op waarden die burgers van belang vinden en hun achterliggende motieven.

Definitieronde

In de derde discussieronde stonden elementen van goed burgerschap en de mogelijke definities daarvan centraal. Om tot mogelijke definities te komen, is nagegaan op welke manier deelnemers invulling geven aan de verschillende elementen van burgerschap. Die verschillende invullingen hebben zijn geclusterd in twee of drie perspectieven per element. Vervolgens is voor deze perspectieven een passende definitie geformuleerd. Het uiteindelijke resultaat is een lijst van 38 definities, verdeeld over de achttien elementen. Bezoekers konden stemmen op de meest passende definitie of zelf een definitie toevoegen. Uiteindelijk zijn door bezoekers van de website 69 definities toegevoegd.

2.3 Elf bijeenkomsten in het land

Naast de online discussies, zijn elf conferenties georganiseerd in alle delen van het land. Deze waren bedoeld voor alle burgers die belangstelling hebben voor de maatschappelijke dialoog. Via de website www.handvestburgerschap.nl konden burgers zich aanmelden voor een bijeenkomst in de eigen regio.

De conferenties zijn georganiseerd in de periode juni tot oktober. De bijeenkomsten begonnen om 18:00 uur en duurden tot ongeveer 21:30 uur. Het organisatie- en evenementenbureau PINO heeft de bijeenkomsten (o.a. aanmeldingen deelnemers en locaties) georganiseerd. Deze vonden plaats op ROC-scholen in heel het land. In totaal zijn 213 burgers op de bijeenkomsten afgekomen. Onder hen bevonden zich iets meer mannen dan vrouwen. De jongste deelnemer was 18, de oudste deelnemer was 70 jaar. De opkomst was niet landelijk representatief: vooral ouderen en hoger opgeleiden bezochten de bijeenkomsten. Zo was het overgrote deel van de respondenten ouder dan 45 jaar. Daarnaast was het merendeel van de deelnemers hoger opgeleid (zie bijlage 2).

De regionale gesprekrondes waren bedoeld om samen met burgers het Handvest Verantwoordelijk Burgerschap op te stellen. De avonden werden geopend met broodjes en soep waarmee gelegenheid was voor een eerste kennismaking met de andere belangstellenden en betrokkenen. Na een inleidende videoboodschap van minister Ter Horst zijn de deelnemers in groepen opgesplitst. Elke groep werd begeleid door een van de aanwezige medewerkers van Veldkamp of het ministerie van BZK. Voor de groepsgesprekken is een gespreksleidraad gebruikt die vooraf door Veldkamp is opgesteld en is doorgesproken met de begeleiders van het ministerie.

In de groepen is gewerkt aan concrete opdrachten rondom het thema verantwoordelijk burgerschap. Na een kort voorstelronde, waar ook de reden van deelname aan de orde kwam, hebben de deelnemers hun eerste associaties bij 'verantwoordelijk burgerschap' (onafhankelijk van elkaar) op papier gezet. Deze associaties werden vervolgens uitgebreid besproken en bediscussieerd. Daarna heeft elke groep een van de vier thema's van verantwoordelijk burgerschap, zoals genoemd in het vorige hoofdstuk, gekozen om meer diepgaand te bespreken. Op flipovers is breed geïnventariseerd welke elementen volgens de deelnemers bij het desbetreffende thema horen. Daarna heeft men gezamenlijk een rangorde in de genoemde elementen aangebracht. Welke waarden en gedragingen vindt men nu het meest elementair voor het besproken thema van verantwoordelijk burgerschap?

Elke werkgroep heeft een woordvoerder aangewezen om de uitkomsten ten slotte plenair te presenteren aan de overige aanwezigen, zodat men op de bevindingen van de andere groepen kon reageren. Uiteindelijk is op deze manier een uitvoerig beeld verkregen van de wijze waarop een verantwoordelijk burger zich volgens de deelnemers moet gedragen. Na afloop was er nog tijd voor koffie/thee en gelegenheid tot een nadere kennismaking. Na afloop is een verslag van de avond op de website verschenen (bijlage 3).

In het algemeen kan worden gezegd dat de deelnemers de bijeenkomsten als plezierig hebben ervaren. Men vond het inspirerend om kennis en ervaringen te delen en samen met anderen na te denken over verantwoordelijk burgerschap. Ook was men te spreken over het feit dat de overheid dergelijke bijeenkomsten organiseert en dat burgers de gelegenheid kregen om samen met rijksambtenaren van gedachte te wisselen over burgerschap.

2.4 Aanvullende groepsdiscussies

Zoals aangegeven, vormde de groep deelnemers aan de bijeenkomsten in het land geen representatieve afspiegeling van de Nederlandse bevolking. Er waren relatief veel oudere en hoger opgeleide deelnemers en relatief weinig jongere en laag opgeleide deelnemers. Bovendien waren de deelnemers veelal actief betrokken bij maatschappelijke organisaties en politieke partijen. Mogelijk zijn opvattingen van groepen burgers met een kleinere maatschappelijke betrokkenheid hierdoor niet aan bod gekomen.

Om dit zoveel mogelijk te ondervangen, zijn vier aanvullende groepsdiscussies georganiseerd met personen die minder betrokken zijn bij de 'publieke zaak'. Om tot deze groep te worden gerekend, moesten de respondenten in de afgelopen vijf jaar niet actief zijn geweest in een maatschappelijke organisatie en vereniging, niet hebben deelgenomen aan een demonstratie, niet actief zijn geweest in een politieke partij of actiegroep, niet hebben deelgenomen aan een handtekeningenactie en als consument geen producten hebben geboycot. De groepsdiscussies met burgers vonden plaats op 9 en 15 september 2009 in Amsterdam.

2.5 Wat is er met de uitkomsten van de discussie gedaan?

Ondanks de moeite die is gedaan om alle mogelijke groepen in de samenleving te laten deelnemen aan de discussie over verantwoordelijk burgerschap, zijn de uitkomsten niet zonder meer te generaliseren naar de Nederlandse bevolking als geheel. De uitkomsten geven echter wel een gedetailleerd beeld van het scala aan houdingen, gevoelens, ervaringen en gedrag ten aanzien van verantwoordelijk burgerschap.

Op basis van de informatie die uit de discussies naar voren kwam, is een raamwerk van elementen van burgerschap opgesteld. Dit raamwerk wordt in het volgende hoofdstuk gepresenteerd. Daarnaast beschrijven we in het volgende hoofdstuk een aantal andere relevante uitkomsten van de discussies: de houding tegenover het project, de gewenste rol van de overheid, een aantal uitkomsten per thema en geconstateerde dilemma's.

3 De uitkomsten van de discussie

3.1 Het initiatief voor het handvest wordt gematigd positief ontvangen

De respondenten zijn het met elkaar eens dat gedeelde waarden en een zekere overeenstemming over de daaruit volgende gedragsregels onontbeerlijk zijn om prettig samen te leven in de openbare ruimte. Daarom juicht een deel van de deelnemers het initiatief tot een handvest toe. Ook het idee om burgers te raadplegen voor de invulling van het handvest wordt positief ontvangen, zo blijkt onder meer uit de volgende uitspraak van een deelnemer aan de discussieronden.

"Je moet het in de straten zoeken, als je dat niet doet dan sla je als ministerie de plank mis."

Het handvest geeft helderheid over sociaalwenselijk gedrag en kan als richtsnoer dienen voor de omgang tussen burgers. Het voordeel van een handvest is bovendien dat mensen niet individueel, maar als burgers gezamenlijk worden aangesproken. In het huidige maatschappelijke klimaat heeft een handvest volgens de deelnemers kortom bindend potentieel.

Toch is het voornemen van het kabinet om tot een handvest te komen waarin gemeenschappelijke waarden worden vastgelegd niet onomstreden. De kritiek op het handvest concentreert zich op de volgende punten.

- Het handvest is een vorm van overheidsbetutteling.
- Het handvest is geen effectief middel om de sociale samenhang te bevorderen.
- Het handvest is een zet van de overheid om verantwoordelijkheden naar burgers te schuiven.

Het handvest is betutteling van de overheid

Sommige deelnemers vinden het voornemen van de overheid om een handvest op te stellen "betuttelend" of "paternalistisch". De overheid moet toezien op het overtreden van wetten en regels, maar zich niet bemoeien met de manier waarop burgers zich gedragen. Men gaat er hierbij kennelijk van uit dat het handvest door de overheid wordt opgesteld, en niet door burgers zelf. Dit blijkt ook uit onderstaand fragment van een van de discussies.

I: "Wat is verantwoordelijk burgerschap?"

R1: "Omgang burgers onderling en tussen burgers en overheid."

R2: "Hebben we het over staatsburgerschap of over of ik een goed mens ben?"

R3: "Volgens mij hebben we het over beide."

R2: "Eind van de cirkel is dat de overheid mij gaat vertellen of ik wel of geen goed mens ben?"

Ook het volgende citaat van een deelnemer geeft weer dat het handvest als betutteling van overheidswege wordt opgevat.

"Ik vind de overheid te betuttelend worden, doe gewoon eens iets anders! Gooi eens een ballonnetje door de brievenbus en zeg 'laat eens een leuk ballonnetje op.'"

Het handvest lost de maatschappelijke problemen niet op

Het tweede punt van kritiek is dat een handvest weinig zal bijdragen aan het bevorderen van de sociale samenhang. Men heeft grote twijfels bij de vraag of burgers zich daadwerkelijk volgens de waarden van het handvest zullen gaan gedragen.

Gerelateerd hieraan is de opvatting dat men niet in woord maar in daad uitdrukking moet geven aan burgerschap. Met andere woorden: dit is het zoveelste project dat bestaat uit eindeloos praten en dit soort projecten levert in de regel weinig concreets op. Het zou beter zijn als de overheid zich direct zou richten op het gedrag in de openbare ruimte.

Deze kritiek is gebaseerd op de gedachte dat het handvest direct zou moeten leiden tot verbeteringen in de sociale samenhang, omgang tussen burgers en inzet voor de publieke zaak. Veel deelnemers zijn het er echter over eens dat er meer voor nodig is dan alleen een handvest om dit te bereiken.

Het handvest legt te veel verantwoordelijkheid bij burgers

Sommigen verdenken de overheid ervan met een handvest de verantwoordelijkheid voor maatschappelijke verloedering bij de burger 'terug' te leggen. Als de omgang tussen burgers niet verbetert, kan ze burgers ter verantwoording roepen over de afspraken die men in het handvest heeft gemaakt. De overheid trekt daarmee op 'sluwe' wijze haar handen af van de maatschappelijke problematiek, aldus de deelnemers. Dit soort kritiek geeft blijk van achterdocht en wantrouwen ten aanzien van de overheid. Sommigen wijzen op de plicht van de overheid om normoverschrijdend gedrag aan te pakken.

Maar niet iedereen deelt het verwijt dat de overheid verantwoordelijkheden af zou schuiven naar burgers. Sommigen zien het juist als bijkomend voordeel dat het handvest burgers herinnert aan 'zelf gemaakte' afspraken. Hieronder volgt een fragment van een groepsgesprek waarin een dergelijke visie naar voren komt.

R1: "Ik ben het er volstrekt mee eens, maar wil toch nog wat zeggen over dat handvest. Toen ik het las, waar ik een beetje op hoop, het moet niet een bijbel of koran worden, het moet van ons allemaal zijn. Wat ik heel positief vond, is wat men in de gedragscodeprojecten ook met elkaar heeft gedaan, niet een stukje tekst opgeschreven door een commissie, nee, in buurtverenigingen afspraken maken. Die buurt kan zeggen, we hebben gezamenlijk afspraken gemaakt om dit een leefbare samenleving te maken."

R2: "Dan heb je ook veel meer draagvlak."

R3: "Ik hoop dat de minister dat ook zo gaat presenteren. De intentie is goed, alleen het moet even goed gebracht worden."

Meer in het algemeen kan worden gezegd dat er onder burgers verdeeldheid bestaat over de vraag welke verantwoordelijkheden de overheid moet hebben als het gaat om het bevorderen van goed burgerschap, en welke verantwoordelijkheden burgers voor zichzelf zien weggelegd. In de volgende paragraaf gaan we daar nader op in.

3.2 Overheid moet het goede voorbeeld geven en randvoorwaarden creëren

Wat verwachten burgers van de overheid als het gaat om het stimuleren van verantwoordelijk burgerschap? Men noemt vooral twee zaken: de overheid moet het goede voorbeeld geven en de randvoorwaarden creëren waarin verantwoordelijk burgerschap kan groeien en bloeien.

Overheid moet bij zichzelf beginnen

Een veelgehoord punt van kritiek op de overheid is de opvatting dat zij het goede voorbeeld aan burgers moet geven. Zolang de overheid haar taken en verantwoordelijkheden niet op orde heeft, is het weinig geloofwaardig om van burgers goed burgerschap te verlangen. Onderstaand citaat van een deelnemer illustreert deze redeneerlijn.

“Dat de overheid niet alleen moet discussiëren en mensen voor moet schrijven hoe ze moeten leven, maar er ook naar moet streven om op zelf uit te stralen wat ze willen bereiken. Je krijgt als regering ook de reactie van het volk dat je verdient.”

Randvoorwaarden voor burgerparticipatie

De overheid moet zich vooral niet te veel met burgers bemoeien en zich vooral richten op het scheppen van voorwaarden voor actief burgerschap en maatschappelijke participatie. Door het (blijven) steunen van burgerinitiatieven met subsidies bijvoorbeeld. Belangrijk is dat dit soort projecten gemakkelijk kunnen worden opgestart. Burgers die maatschappelijke initiatieven willen ontplooiën, krijgen vaak te maken met bureaucratie en administratieve lasten. Dit is een klacht die in de bijeenkomsten veelvuldig werd genoemd. Dergelijke rompslomp kost veel tijd en is weinig motiverend. Zeker waar het burgers betreft die al een bepaalde drempel moeten overwinnen voordat zij participeren. Deze elementen van goed burgerschap komen op die manier niet van de grond.

Een passende andere rol van de overheid is het creëren van mogelijkheden voor burgers om elkaar te ontmoeten. Het organiseren van het onderhavige project kan als voorbeeld hiervan worden gezien. De deelnemers aan de discussieronden ontmoeten nieuwe mensen en wisselen kennis en ervaringen uit. De gelegenheid om met rijksambtenaren van gedachten te wisselen, leidt ook tot meer begrip tussen burgers en overheid. Enerzijds voelen burgers zich daardoor meer gehoord en serieus genomen door de overheid, anderzijds ontstaat er vanuit de burger meer begrip voor de complexiteit van de vraagstukken waarmee de overheid te maken heeft. In de verschillende gespreksronden werd door de deelnemers gemeld dat men dergelijke bijeenkomsten meer structureel door de overheid georganiseerd zou willen zien.

3.3 Beleving van de thema's

Tijdens de discussies is ingegaan op de vier thema's van burgerschap zoals aan het begin van hoofdstuk 2 genoemd. In de discussierondes op de website en tijdens de bijeenkomsten in het land is de beschrijving van deze thema's voorgelegd. Na het lezen van deze beschrijving is uitgebreid van gedachten gewisseld over de thema's en de bijbehorende elementen. In de volgende subparagrafen beschrijven we een aantal opvallende uitkomsten van deze discussies.

Men herkent zich niet altijd in de beschrijvingen in het startdocument

Uit de verschillende discussies komt naar voren dat burgers zich niet altijd herkennen in de thema's zoals beschreven in het startdocument *Verantwoordelijk Burgerschap*.

- Dit heeft ten eerste te maken met de manier waarop de thema's en de bijbehorende elementen gedefinieerd worden. De formuleringen worden als nogal ambtelijk beoordeeld. Dit bevestigt voor de deelnemers het beeld van een overheid die ver afstaat van de burger. Een van de deelnemers zegt in dit verband bijvoorbeeld:

"Gewone mensen begrijpen die taal niet helemaal, een gezellig verhaaltje zou er moeten staan."

- Ten tweede constateert men dat sommige elementen een negatief perspectief hanteren (bijvoorbeeld "Klagen over de samenleving is gemakkelijk. In actie komen gelukkig ook."). De deelnemers verwachten dat een dergelijke benadering bij burgers weerstand oproept. Een positieve invalshoek moedigt volgens hen meer aan.
- Ten derde is er verdeeldheid over de vraag in welke mate de toonzetting van de definities 'vrijblijvend' (ofwel niet 'betuttelend') moet zijn. Het volgende fragment laat zien dat de deelnemers in dit opzicht van mening verschillen

R1: "Ik vind het woord 'koesteren' wel mooi, maar het woord 'mag' erg vrijblijvend."

R2: "Ik zou het afschuwelijk vinden als er stond 'moeten meedoen', dus die vrijblijvendheid die je erin proeft, daar ben ik wel blij mee."

R3: "En als mensen er zo aan deelnemen, zijn ze veel gemotiveerder. Als het 'mag' en mensen een eigen keuze maken, dan zijn ze veel gemotiveerder."

Twee andere deelnemers menen:

R1: 'We' is een beetje betuttelend."

R2: "Dat is altijd een beetje het risico met dit soort zaken dat je moraliserend bezig bent. En dat moet je uit de formulering zien te krijgen. Probeer een gedeelde deler te vinden voor het begrip."

Hoewel het handvest zoals eerder gezegd als voordeel heeft dat burgers gezamenlijk worden aangesproken, mogen de teksten volgens sommigen wel persoonlijk gericht zijn. Zij menen dat de 'wij-vorm' te vrijblijvend is. Een van de deelnemers verwoordt dit namens de rest van de groep als volgt.

"Wat ons minder aansprak was de wij-vorm. Wij zorgen voor anderen, maar als 'wij' zorgen dan hoeft 'ik' het niet meer te doen, want anderen doen het al. Het heeft meer impact als je zegt 'ik zorg voor anderen'."

Er is een hiërarchie aan te brengen in de thema's

De vier thema's van verantwoordelijk burgerschap staan volgens burgers in een hiërarchische verhouding tot elkaar. Bij de elementen die onder het begrip 'respect' vallen, zijn de normen het sterkst en is de verontwaardiging het grootst wanneer deze normen worden overschreden. Dit thema kan worden beschouwd als het meest elementair voor verantwoordelijk burgerschap. Als men respectvol met elkaar omgaat, is het volgende thema 'betrokkenheid bij elkaar'. In het verlengde daarvan ligt 'gerichtheid op de toekomst'. Het vierde thema 'inzet voor de samenleving' kan als de overtreffende trap van de drie thema's worden beschouwd. 'Inzet voor de samenleving' blijkt door de deelnemers echter niet als maatschappelijke norm te worden opgevat. Men vindt het bewonderenswaardig dat anderen zich onbaatzuchtig willen inzetten voor de samenleving, maar het is volgens de deelnemers geen voorwaarde voor goed burgerschap.

'Respect' is geen eenduidige term

Burgers hebben soms moeite met het denken in de onderscheiden thema's. Ze sluiten elkaar niet altijd uit. Met andere woorden, de betekenissen die de respondenten aan een thema toe-kennen zijn vaak ook op een van de andere thema's van toepassing. Dit geldt bij uitstek voor het thema 'respect'. Dit is weliswaar verreweg het populairste thema in de discussie, maar ook het minst eenduidige. Enkele reacties op het thema respect:

"Ik vind dat het eerste (thema respect) weg kan, want als je betrokkenheid hebt bij elkaar dan heb je al respect. En er is nog een reden om 'respect' weg te halen! Respect is een uitgesloten begrip. En bij jongeren onder de 20 is het 'hé, een beetje respect man' dus ik vind niet dat dit begrip in het handvest moet komen."

"Weg met het woord respect!"

"Het is zo context en persoonlijkheid afhankelijk. Ik denk dat ieder mens de wens heeft om respect te krijgen en te geven, maar ja..."

Wat onder 'respect' moet worden verstaan, blijkt voor velerlei interpretaties en invullingen vatbaar. Ouderen gebruiken respect bijvoorbeeld in een totaal andere betekenis dan jongeren. Het gevolg hiervan is dat de term bij veel burgers verwarring en weerstand oproept: *"Waar hebben we het over?"* Om die reden hebben we in de toetsende enquête de term 'respect' vervangen door 'prettig samen leven'.

Uitgaan van kracht

Het begrip 'betrokkenheid bij elkaar' roept in principe weinig discussie op. Wel valt op dat de deelnemers struikelen over de tekst: "De sterkeren helpen de zwakkeren, totdat zij zichzelf kunnen helpen." Het belang van 'elkaar helpen' wordt dan wel algemeen erkend, maar burgers ervaren een zekere weerstand tegen het denken in termen van 'sterk' en 'zwak'. Burgers spreken elkaar liever aan op kracht in plaats van zwakte. Zo zegt men bijvoorbeeld:

"Zwakkeren kunnen ook de sterkeren helpen; gewoon elkaar helpen."

"We moeten de focus leggen op de kracht van mensen en minder op afhankelijkheid."

De achterliggende gedachte is volgens de deelnemers dat van een benadering waarin 'kracht' centraal staat een emanciperende werking uitgaat.

Opvoeding speelt een sleutelrol

Het thema 'gerichtheid op de toekomst' associëren burgers behalve met 'milieu en klimaat', opvallend vaak met de jeugd en opvoeding. Opvoeding krijgt een belangrijke rol toebedeeld als het gaat om de overdracht van sociale omgangsvormen en de grondwaarden van burgerschap. Volgens veel burgers vormt de opvoeding van kinderen de basis voor het gedrag van burgers in de toekomst. Zij vinden dat de opvoeding van kinderen, en dat geldt ook voor het onderwijs, de afgelopen jaren drastische veranderingen heeft ondergaan en dat bedoelt men meestal niet in positieve zin. Men vindt dat 'de jeugd van tegenwoordig' vaak weinig kennis heeft van de (on-geschreven) regels in de samenleving. In eerste instantie is opvoeding volgens burgers een verantwoordelijkheid die ouders moeten nemen, maar ook voor het onderwijs ziet men hier een taak weggelegd. Opvallend is dat ook de jongere deelnemers deze opvatting meestal onderschrijven.

'Inzet voor de samenleving' wordt soms zwaar opgevat

Het thema 'inzet voor de samenleving' wordt niet door iedereen als een belangrijk element van burgerschap beoordeeld. Degenen die 'inzet voor de samenleving' niet als een essentieel onderdeel van burgerschap beschouwen, associëren 'inzet voor de samenleving' meestal met het verrichten van vrijwilligerswerk of actief lidmaatschap van politieke partijen. Burgers die 'inzet voor de samenleving' daarentegen wél tot verantwoordelijk burgerschap rekenen, hebben vaak een mildere vorm van 'inzet' in gedachten. Over de gehele linie kan men stellen dat 'inzet voor de samenleving' als volwaardig element van burgerschap voor velen discutabel is.

3.4 Problemen bij het in de praktijk brengen van burgerschap

De discussie legt ook een aantal dilemma's rond verantwoordelijk burgerschap bloot. Het gaat hierbij om waarden die botsen, maar ook om interpretatieverschillen van de waarden of van de gedragsregels die hierbij horen.

Strijdige waarden

In de discussies worden veel waarden genoemd en aan de waarden die men noemt, wordt vaak ook een groot belang gehecht. Wat soms niet duidelijk wordt, is dat door sterk te hechten aan de ene waarde, een andere waarde in de verdrinking kan komen. We geven twee voorbeelden.

- **Vrijheid van meningsuiting versus respect.** De waarde dat mensen te allen tijde vrij moeten zijn om hun persoonlijke mening en gedachtegoed te uiten, strookt niet altijd met de waarde 'respect' voor andersdenkenden. Het uiten van een eigen mening (*vrijheid van meninguiting*) door de één kan door de ander worden opgevat als een teken van weinig *respect*. Beide waarden worden echter breed gedragen. Dit leidt dan ook gemakkelijk tot fricties. Ter illustratie van de vele discussies over dit dilemma is hieronder een fragment weergegeven.

R1: "Jij loopt door de stad, er lopen twee jongetjes voor je die al hun afval weggooiën op straat, wat doe je?"

R2: "Ik spreek ze meestal aan, als ik dat durf, en anders ruim ik het zelf op."

R1: "Maar dan respecteer je ze toch niet?"

R2: "Ik respecteer ze ook als ik er iets mee doe."

R3: "Ik denk dat je die jongens juist respecteert."

R2: "Ja, ook al is je boodschap niet leuk."

- **Leven en laten leven versus weinig sociale betrokkenheid.** Individuele vrijheid om het leven naar eigen wensen in te richten, staat volgens de deelnemers soms op gespannen voet met burgerlijke verantwoordelijkheid. Waar sommigen '*hun eigen ding*' doen vanuit de waarde van keuzevrijheid, spreken anderen van '*doorgeschoten individualisme*'. Zo redeneert een van de deelnemers aan een van de bijeenkomsten in het land:

"Ik hoorde iemand zeggen, wij hebben een enorme verantwoordelijkheid, ik voel me zelf verantwoordelijk en vind dat iedereen zich zo zou moeten voelen, maar toch wil ik niet spreken van 'wij' omdat dat een beslissing is van iedereen. Iemand anders zei: 'het hangt ervan af waar de samenleving voor kiest', maar het gaat mij te ver om te stellen 'wij' hebben die verantwoordelijkheid."

Een andere deelnemer meent:

“Ik zou een ander niet op willen leggen wat een ander denkt.”

Weer een andere deelnemer stelt het dilemma tussen betrokkenheid en ‘doorgeschootten individualisme’ als volgt aan de kaak.

“Weinig betrokkenheid is niet meteen negatief, maar gewoon meer afstand, iedereen leeft zijn eigen leven. Ik wil ook niet naar een maatschappij waar alle voordeuren open staan. Maar als je in de trein zit, kijkt iedereen naar de persoon die muziek te hard luistert, maar niemand gaat ernaar toe. Waarom doen mensen dat niet vaker? Ik voel daar ook een soort geremdheid in.”

Uit dit citaat spreekt de keerzijde die mensen ervaren van ‘individualistische’ waardeoriëntaties.

Wanneer leef je volgens een bepaalde waarde?

Over sommige waarden zijn de deelnemers aan de discussie het gewoonweg niet eens. Sommige burgers vinden bijvoorbeeld dat iedereen zijn burens moet kennen, terwijl anderen hier beïndrukkend minder waarde aan hechten en aan heel andere zaken gevoelens van onderlinge betrokkenheid ontleen. Voor het handvest betekent dit dat dit soort waarden er uiteindelijk niet in zullen worden opgenomen, omdat ze immers niet gedeeld worden.

Een lastiger probleem is dat van de interpretatie van de gedragsregels die bij een waarde horen. Burgers kunnen verschillen in hun opvatting over wanneer aan een gedragsregel is voldaan. Een duidelijk voorbeeld zijn fatsoensnormen. De grenzen tussen wat grappig en buitensporig is, verschillen per individu. Ook elkaar al dan niet tutoyeren is een belangrijk discussiepunt. Deze verschillen zorgen voor misverstanden en voor onzekerheid over de mate waarin bepaalde waarden gedeeld worden door anderen.

Kloof tussen idealen en de praktijk

De deelnemers van de discussies zijn vrijwel unaniem van mening dat burgerschap belangrijk is voor het functioneren van de samenleving. Ook vindt men vaak dat verantwoordelijk burgerschap beter uitgedragen zou kunnen worden. Dit betekent echter niet dat men een pasklaar antwoord heeft op de vraag hoe dat dan zou moeten. Burgers beseffen dat zij ernaar streven om burgerschap uit te dragen, maar geven ruitertlijk toe dat zij niet elke dag een ‘goed burger’ zijn. Hieruit kunnen we concluderen dat de constatering dat bepaalde waarden worden gedeeld, geen garanties geeft dat burgers zich ook naar deze waarden zullen gedragen. Enkele uitspraken van de deelnemers op dit gebied:

“Er zijn momenten dat we geen goede burger zijn, en er zijn momenten dat we dat wel zijn. Goed of slecht burgerschap bestaat niet.”

“Wat eruit komt, (red: vanavond) is een enorme verbinding die er gewoon al is tussen mensen in de samenleving, en die zie je nu. Heel veel mensen constateren bij zichzelf, ik wil wel, ik zou wel moeten, maar het komt er niet van. Hoe zetten we die basisbereidheid nou om in actie? Hoe verzilveren we de in principe aardige burgermentaliteit?”

Consequenties voor verantwoordelijk burgerschap

De beschreven dilemma's van burgerschap brengen met zich mee dat men regelmatig geconfronteerd wordt met frustraties over het gedrag van anderen in de openbare ruimte, terwijl burgers op individueel niveau niet het gevoel hebben iets verkeerd te doen.

De kernwaarden in onze samenleving zijn soms voor meer interpretaties vatbaar en context afhankelijk. Verantwoordelijk gedrag vraagt niet alleen kennis van de gedeelde waarden, maar vergt ook een zorgvuldige interpretatie van de situatie. Alleen dan kan de juiste gedragsregel worden gekozen. Kennis van de kernwaarden is één vaardigheid, het kiezen van de bijbehorende gedragsregel is een tweede. Dit laatste doet in bepaalde situaties een groot beroep op het gevoel voor tact van burgers.

3.5 Een raamwerk van waarden en gedragsregels

Op basis van de discussies tijdens de bijeenkomsten en uit de online discussie is een breed scala aan waarden en bijbehorende gedragsregels geïdentificeerd. Deze waarden en gedragsregels zijn per thema gegroepeerd. Bij ieder thema is een aantal onderliggende waarden geïdentificeerd. Per waarde is een lijst bijbehorende gedragsregels opgesteld.

4 | Structuur van thema's, waarden en gedragsregels

Structuur	Bijvoorbeeld
<ul style="list-style-type: none"> • Thema <ul style="list-style-type: none"> ▪ Waarde <ul style="list-style-type: none"> - Gedragsregels 	<ul style="list-style-type: none"> • Prettig samen leven <ul style="list-style-type: none"> ▪ Rekening houden met anderen <ul style="list-style-type: none"> - Anderen geen overlast bezorgen

Deze lijst met waarden is tot stand gekomen door het analyseren van alle uitkomsten van de discussies:

- de bijdragen van de deelnemers aan de algemene discussieronde, de verdiepingronde en de definitieronde van de online discussie;
- de inventarisatie van de elementen van burgerschap door de deelnemers aan de bijeenkomsten in het land en de deelnemers aan de aanvullende groepsdiscussies.

De waarden en gedragsregels zoals die uit deze bronnen naar voren komen, zijn op de volgende manier bewerkt tot een lijst waarden en gedragsregels die ter toetsing aan de Nederlandse bevolking kon worden voorgelegd.

- Er is gestreefd naar een vergelijkbaar abstractieniveau van de waarden (omgangsvormen, verdraagzaamheid, elkaar helpen). Waarden die op een meer abstracte manier zijn geformuleerd zijn niet opgenomen, omdat dit zou kunnen leiden tot overlap (de ene waarde is een deelgebied van de andere waarde) of tot verschillende interpretaties.
- De gedragsregels zijn concreter dan de waarden (omgangsvormen is de waarde, beleefd zijn de gedragsregel). Gedragsregels op een nog concreter niveau (niet vloeken) zijn echter ook niet opgenomen, omdat dit tot een eindeloze hoeveelheid regels zou leiden.
- Waarden en gedragsregels die overlappen met andere waarden en gedragsregels zijn niet opgenomen.
- Waarden en gedragsregels waarvan op voorhand duidelijk is dat niet alle leden van de bevolking hieraan kunnen voldoen zijn niet opgenomen.
- Waarden die meer onderliggende waarden bevatten zijn opgedeeld in afzonderlijke waarden, om te voorkomen dat meer waarden in één zin worden geformuleerd.

- De waarden zijn in begrijpelijke taal geformuleerd.

De resulterende lijst met waarden en gedragsregels ziet er als volgt uit.

5 | Een overzicht van de geïdentificeerde waarden en bijbehorende gedragsregels per thema

Thema 1: Prettig samen leven

Waarde 1: Een open houding hebben

- Geïnteresseerd zijn in wat anderen beweegt
- Open staan voor andere mensen en andere meningen
- Onbevooroordeeld zijn
- Je kwetsbaar durven opstellen naar anderen
- Ieder mens als individu zien en niet als lid van een groep
- Open en eerlijk zijn over wie je bent, wat je vindt en waar je voor staat

Waarde 2: Plezierig met elkaar omgaan

- Beleefd en hoffelijk zijn
- Zelfbeheersing hebben
- Vriendelijk zijn
- Geduld hebben
- Naar elkaar luisteren

Waarde 3: Verdraagzaam zijn

- Accepteren dat mensen van elkaar verschillen
- Anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan
- Je inleven in een ander
- Anderen in hun waarde laten
- Begrip opbrengen voor anderen
- Accepteren dat mensen van elkaar verschillen

Waarde 4: Rekening houden met anderen

- Anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden
- Anderen geen overlast bezorgen
- Rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden
- Elkaars grenzen respecteren

Waarde 5: Je eigen belang afwegen tegen de belangen van anderen

- Jezelf af en toe opzij zetten voor een ander
- Evenwicht zoeken tussen je eigen belang en dat van een ander
- Geen groter beroep doen op de samenleving dan noodzakelijk

Thema 2: Betrokkenheid bij elkaar

Waarde 1: Aandacht hebben voor anderen

- Je burens kennen
- Zien waar hulp nodig is
- Aandacht voor je omgeving en spullen van anderen
- Klaar staan voor elkaar

Waarde 2: Elkaar corrigeren

- Anderen aanspreken op storend gedrag
- Kritiek van anderen accepteren
- Voor anderen op durven komen

Waarde 3: Open staan voor contact met anderen

- Hulp van anderen accepteren als dat nodig is
- Verschillen van inzicht bespreken
- De Nederlandse taal spreken
- Open staan voor anderen die contact met je zoeken

Thema 3: Gerichtheid op de toekomst

Waarde 1: Zorgen voor je leefomgeving

- Geen rommel maken op straat
- Je eigen woonomgeving onderhouden
- Melding maken van problemen in je buurt

Waarde 2: Zorgen voor het milieu

- Afval scheiden
- Verantwoord consumeren
- Geen bruikbare spullen weggooien
- Zuinig zijn met energie

Waarde 3: Zorgen voor toekomstige generaties

- Kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen
- Grenzen stellen aan het gedrag van kinderen en jongeren
- Je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie
- Kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen
- Meegaan met de veranderingen in de samenleving

Thema 4: Inzet voor de samenleving*Waarde 1: Actief deelnemen aan de samenleving*

- Je talenten inzetten voor de samenleving
- Initiatieven ontplooiën ten behoeve van de samenleving
- Maatschappelijke organisaties steunen
- Vrijwilligerswerk doen
- Op de hoogte zijn van wat er in de samenleving gebeurt

Waarde 2: Je democratische rechten gebruiken

- Stemmen bij verkiezingen
- Naar inspraakavonden gaan
- Over belangrijke zaken een standpunt innemen
- In actie komen als je ergens voor of tegen bent
- Lid zijn van een politieke partij
- Controle uitoefenen op wat de overheid doet

In het volgende hoofdstuk gaan we in op de mate waarin de waarden door de Nederlandse bevolking worden gedeeld.

4 Elementen van burgerschap: de toets

4.1 Een grootschalige enquête

In welke mate worden de waarden en gedragsregels die in het vorige hoofdstuk zijn onderscheiden gedeeld door de Nederlandse bevolking? Om deze vraag te beantwoorden, is als vervolg op deze discussie een grootschalige enquête uitgevoerd, waarbij alle geïdentificeerde waarden en gedragsregels zijn voorgelegd aan een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking.

Deze enquête is uitgevoerd onder een steekproef van 1.079 personen van 18 jaar en ouder. Het veldwerk is uitgevoerd met behulp van de steekproefbron TNS NIPObase, waarbij de enquêtes online zijn ingevuld. De deelnemers aan het onderzoek zijn allemaal personen die thuis over een internetverbinding beschikken. De steekproef is representatief naar achtergrondkenmerken uitgezet. Het veldwerk vond plaats van 3 tot en met 9 november 2009. Een uitgebreide onderzoeksverantwoording is als bijlage bij dit rapport opgenomen.

In de volgende paragrafen beschrijven we de uitkomsten van dit onderzoek. Alle gepresenteerde resultaten zijn enquêteresultaten waarbij de steekproefkenmerken herwogen zijn naar populatiekenmerken. We generaliseren de uitkomsten naar 'de Nederlandse bevolking', maar merken hier wel bij op dat personen zonder toegang tot internet niet in de steekproef vertegenwoordigd zijn. De resultaten zijn weergegeven in afgeronde percentages. Wanneer er door afronding totalen ontstaan van meer of minder dan 100, zijn deze *niet* gecorrigeerd.

4.2 Steun voor het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap

In het vorige hoofdstuk zagen we dat er weliswaar veel steun was voor het initiatief een handvest burgerschap op te stellen, maar er was ook kritiek. Hoe kijkt de Nederlandse bevolking aan tegen het feit dat er een handvest komt?

Het Handvest Burgerschap is in de enquête met de volgende tekst geïntroduceerd.

Er zijn in Nederland allerlei wetten en regels waaraan we ons moeten houden. Deze wetten en regels zijn vastgelegd en worden door de overheid gehandhaafd.

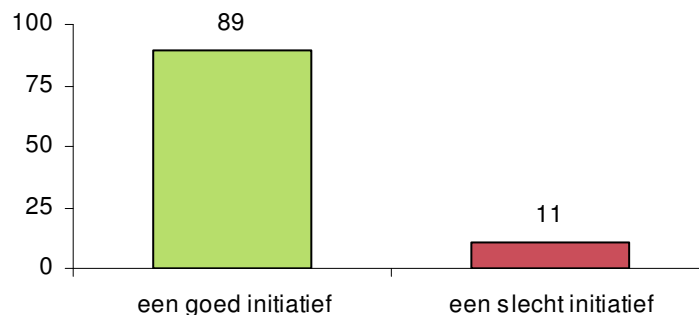
Naast deze officiële wetten en regels, zijn er ook ongeschreven regels in onze samenleving. Bijvoorbeeld over hoe we vinden dat we met elkaar om moeten gaan. Of over wat we als burgers van elkaar verwachten. Deze ongeschreven regels noemen we in deze vragenlijst waarden.

Om duidelijk te krijgen welke waarden Nederlanders belangrijk vinden, wordt het Handvest Burgerschap opgesteld. In dit document komen de waarden te staan die Nederlanders met elkaar delen.

Gevraagd is wat men ervan vindt dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld.

6 | Wat vindt u ervan dat er een Handvest Burgerschap wordt opgesteld? (N=1.079)

Wat vindt u ervan dat het Handvest Burgerschap wordt opgesteld?

Wanneer het Handvest Burgerschap op deze manier wordt geïntroduceerd, dus als een document waarin de waarden staan die burgers met elkaar delen, blijkt dat 89% het een goed idee vindt dat dit handvest wordt opgesteld.

We zien dus dat ondanks de kritiek op het handvest, er een brede steun in de samenleving is voor het vastleggen van gedeelde waarden in een handvest. We merken hierbij op dat de overheid niet wordt genoemd in de introductietekst. Wellicht zijn burgers hierdoor positiever dan tijdens de discussies, toen benadrukt werd dat het handvest een initiatief van de overheid is.

4.3 Hoe hebben we het gevraagd?

Na deze vraag, is de steun voor de verschillende waarden en gedragsregels vastgesteld. Voordat de waarden en gedragsregels zijn voorgelegd, kreeg men de volgende introductietekst.

Voorafgaand aan dit onderzoek is een groot aantal bijeenkomsten in het land georganiseerd. Hierbij zijn allerlei waarden naar voren gebracht. In deze vragenlijst gaan we u vragen om op deze waarden te stemmen: welke waarden moeten wat u betreft in het handvest, en welke niet?

De waarden die we in deze vragenlijst gaan behandelen, zijn opgedeeld in vier thema's.

- Prettig samenleven*
- Betrokkenheid bij elkaar*
- Gerichtheid op de toekomst*
- Inzet voor de samenleving*

De thema's werden in random volgorde voorgelegd. Men kreeg per thema de volgende introductietekst.

Het thema dat we nu gaan behandelen is: <naam thema>.

In de volgende schermen laten we u telkens een waarde zien die bij dit thema hoort.

De vragen die we hierbij stellen zijn:

- Of dit volgens u een essentieel onderdeel is van burgerschap, dat moet worden opgenomen in het Handvest. Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?*
- Zo ja, welke gedragsregels die bij deze waarde horen, mogen we van elkaar verwachten?*

Vervolgens kreeg men per waarde een aantal vervolgvragen. De waarden werden in random volgorde voorgelegd.

*Moet de volgende waarde worden opgenomen in het handvest? <naam waarde>
Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen?*

Bijvoorbeeld:

<opsomming bijbehorende gedragsregels>

- 1: Ja, ik vind dat we dit van elkaar mogen verwachten*
- 2: Ik twijfel*
- 3: Nee, dit moeten we niet van elkaar verwachten*

Wanneer men 'ja' koos, kreeg men vervolgvragen over de gedragsregels. Ook de gedragsregels werden, binnen de waarden, in random volgorde aangeboden.

Welke gedragsregels die bij deze waarde horen, mogen we van elkaar verwachten?

Meer antwoorden mogelijk

1: gedragsregel 1

2: gedragsregel 2

3: gedragsregel 3

En welke gedragsregels moeten we NIET van elkaar verwachten?

Meer antwoorden mogelijk

1: gedragsregel 1

2: gedragsregel 2

3: gedragsregel 3

In de volgende paragrafen geven we per thema inzicht in de uitkomsten.

4.4 Prettig samen leven

Binnen het thema 'prettig samenleven' zijn vijf waarden aan burgers voorgelegd:

- Een open houding hebben
- Plezierig met elkaar omgaan
- Verdraagzaam zijn
- Rekening houden met anderen
- Je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen

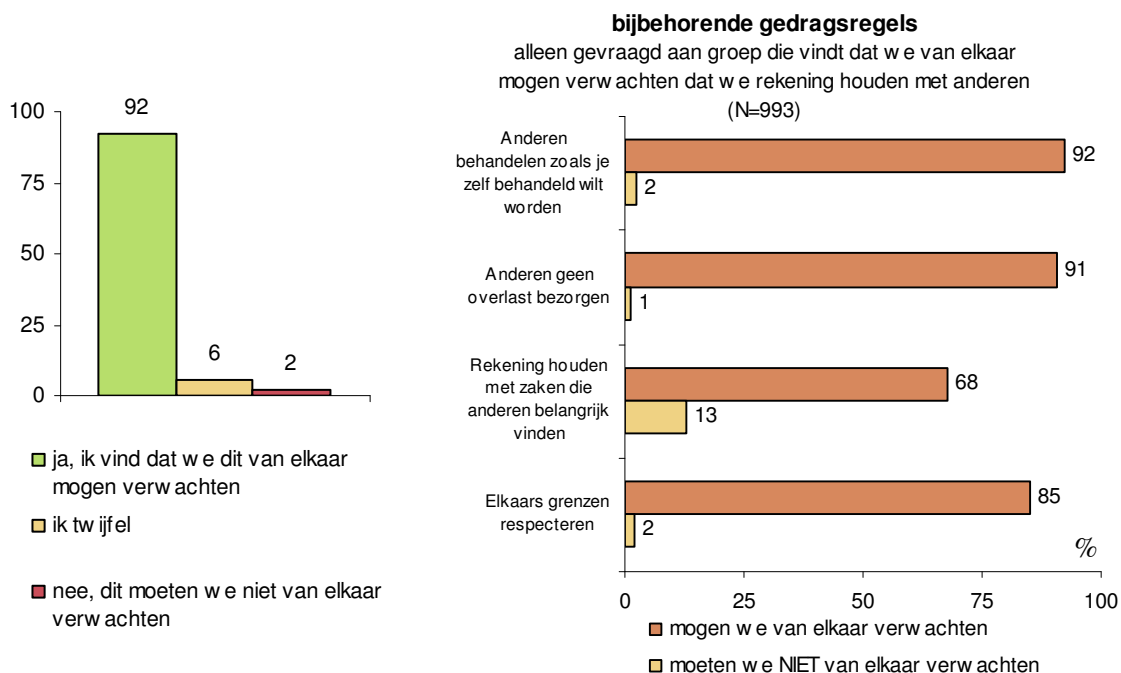
Veel steun krijgen de waarden 'rekening houden met anderen', 'plezierig met elkaar omgaan' en 'verdraagzaam zijn': rond de 90% van de ondervraagden vindt dat we dit van elkaar mogen verwachten en dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen. We gaan eerst in op deze meest ondersteunde waarden.

Aan degenen die vinden dat we deze waarde van elkaar mogen verwachten, is gevraagd welke bijbehorende gedragsregels daar bij horen. We zien hierbij het volgende.

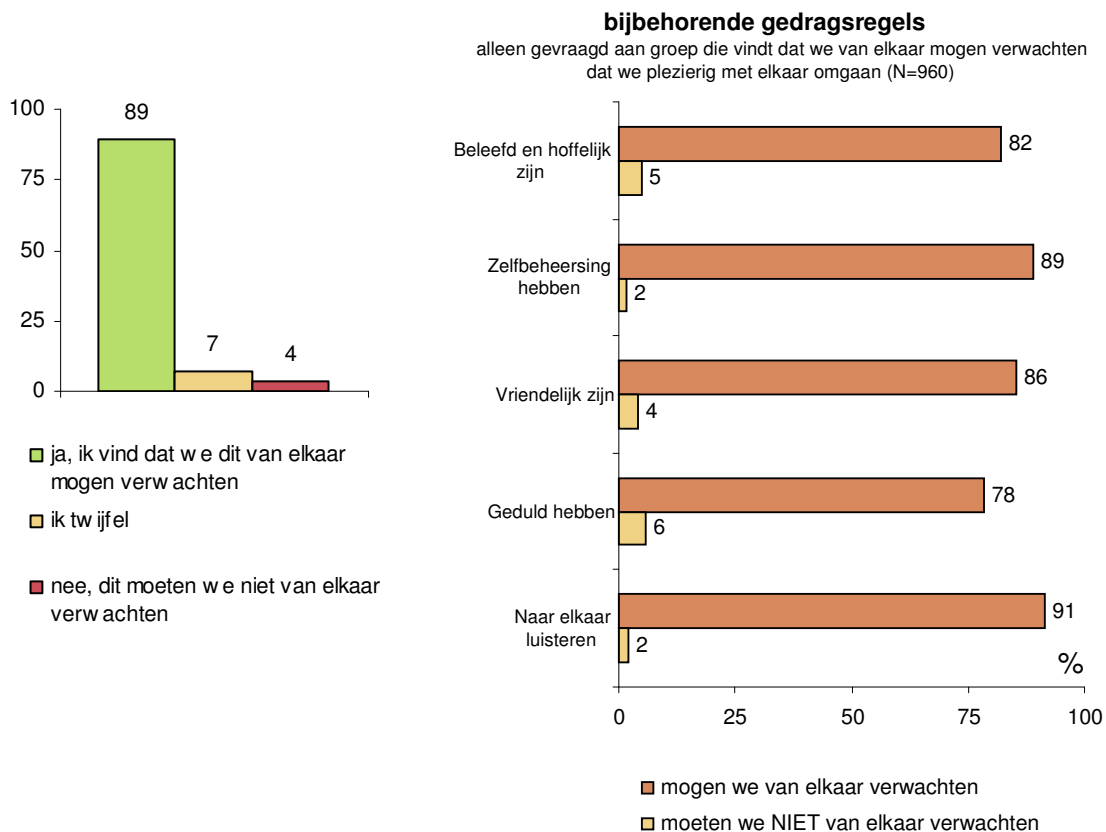
- **Rekening houden met anderen:** vooral 'anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden', 'anderen geen overlast bezorgen' en 'elkaars grenzen respecteren' krijgen veel steun. Minder steun is er voor de gedragsregel 'rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden'.
- **Plezierig met elkaar omgaan:** alle voorgelegde gedragsregels krijgen veel steun.
- **Verdraagzaam zijn:** veel steun voor 'accepteren dat mensen van elkaar verschillen' en 'anderen in hun waarde laten'. Minder steun is er voor 'je inleven in een ander'.

7 | Steun voor rekening houden met anderen en plezierig met elkaar omgaan

Rekening houden met anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

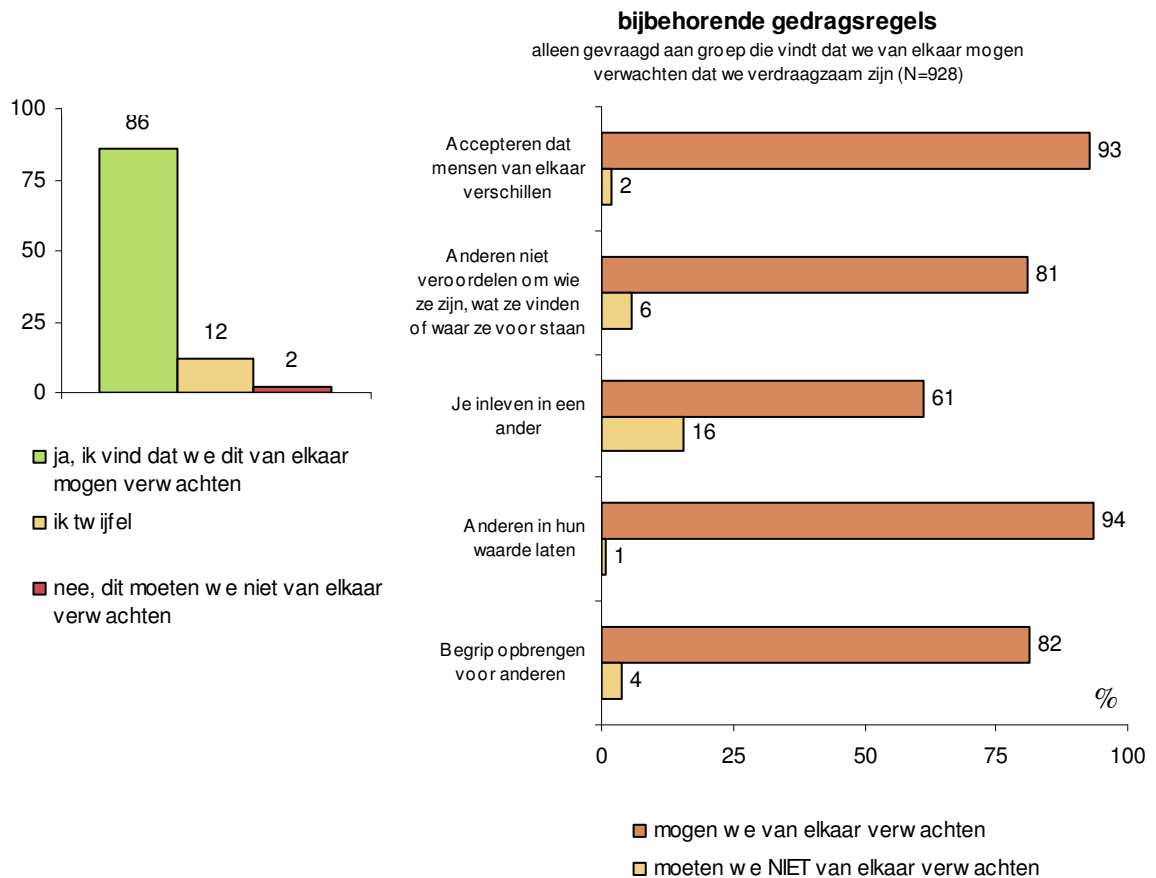

Plezierig met elkaar omgaan: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

8| Steun voor verdraagzaam zijn

Verdraagzaam zijn: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

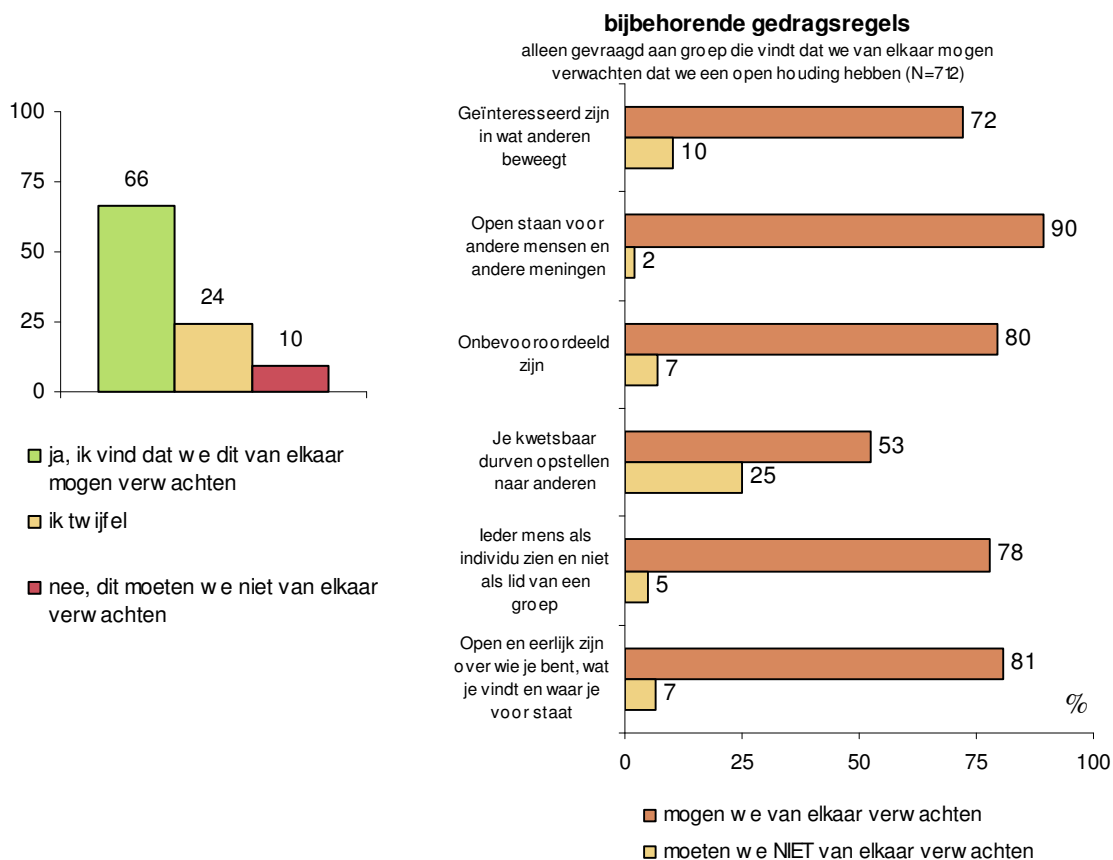
Minder steun is er voor de waarden 'een open houding hebben' en 'je eigen belangen afwegen tegen de belangen van anderen', al vindt nog altijd tweederde van de ondervraagden dat deze waarden in het handvest zouden moeten worden opgenomen.

Voor **een open houding hebben** geldt dat degenen die vinden dat we deze waarde van elkaar kunnen verwachten, vooral de gedragsregel 'open staan voor andere mensen en andere meningen' vaak noemen als regel die een plek in het handvest verdient. Voor de regel dat we van elkaar mogen verwachten dat we ons kwetsbaar opstellen naar anderen, is de steun beperkt.

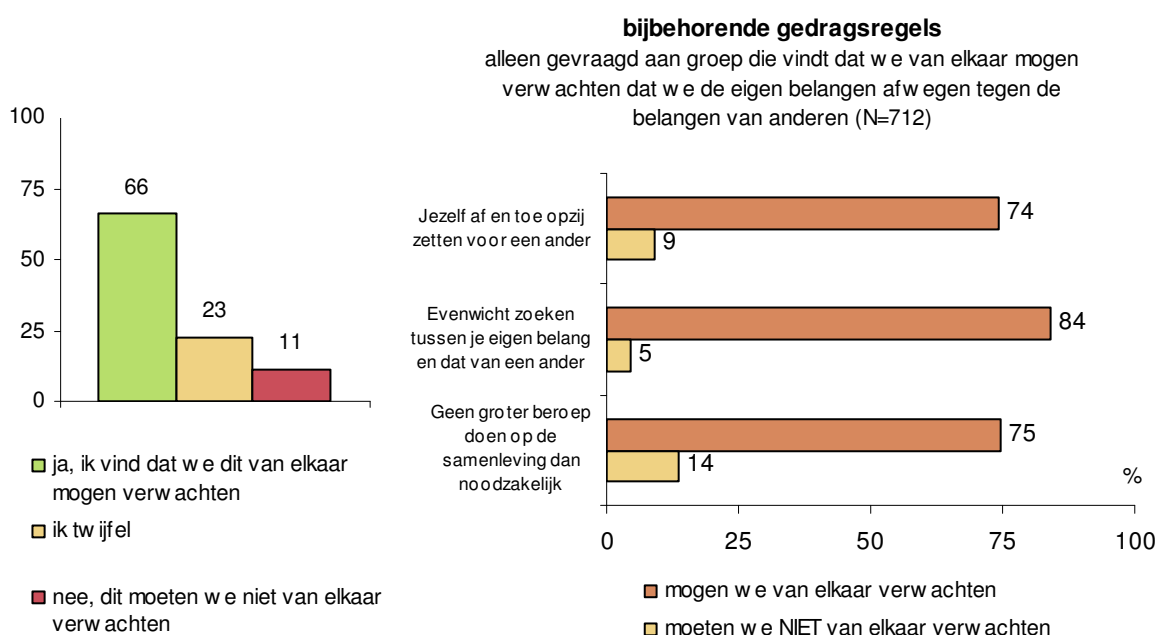
Bij de waarde **je eigen belangen afwegen tegen die van anderen** is er de meeste steun voor de regel 'evenwicht zoeken tussen je eigen belang en dat van een ander' en is de steun wat minder voor de gedragsregels 'jezelf af en toe opzij zetten voor een ander' en 'geen groter beroep op de samenleving doen dan noodzakelijk'.

9 | Steun voor een open houding hebben en je eigen belangen afwegen tegen die van anderen

Een open houding hebben: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

Je eigen belang afwegen tegen belangen van anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

We kunnen concluderen dat de waarden die binnen het thema 'prettig samen leven' die de meeste ondersteuning krijgen, te maken hebben met omgangsvormen (plezierig met elkaar omgaan), tolerant zijn voor verschillen tussen mensen (verdraagzaam zijn) en zelf anderen zo min mogelijk overlast bezorgen (rekening houden met anderen).

Deze waarden zijn direct te vertalen in concrete omgang tussen mensen. Bij de waarden 'een open houding hebben' en 'je eigen belangen afwegen tegen belangen van anderen' is deze verstaalslag minder gemakkelijk, wat er wellicht voor zorgt dat de groep die deze waarden in het handvest zou willen opnemen, kleiner is.

Kijken we naar de gedragsregels die meer en minder steun krijgen, dan zien we dat er veel steun is voor de regels die propageren dat we rekening met elkaar moeten houden en naar elkaar moeten luisteren. Men is hiertoe bereid, maar lijkt daarbij wel vast te willen houden aan het eigen referentiekader. Dit zien we terug in de grote steun voor de gedragsregel 'accepteren dat mensen van elkaar verschillen'. Een stap verder gaan, door je in te leven in een ander (de wereld door zijn of haar bril proberen te bekijken) of rekening houden met zaken die anderen belangrijk vinden, vinden velen niet iets wat we van elkaar moeten verwachten. Omgekeerd vinden velen het ook een stap te ver gaan om je kwetsbaar op te stellen en je zo open te stellen voor invloed van anderen.

4.5 Betrokkenheid bij elkaar

In het thema 'betrokkenheid bij elkaar' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- aandacht hebben voor anderen
- elkaar corrigeren
- open staan voor contact met anderen

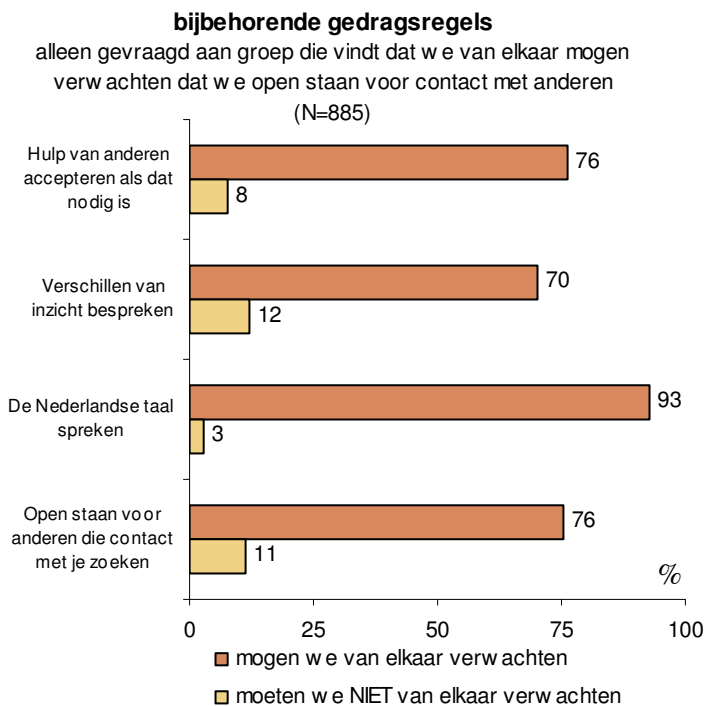
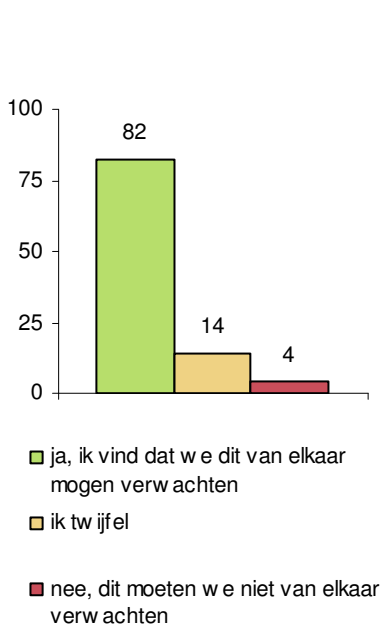
De meeste steun krijgen de waarden 'open staan voor contact met anderen' en 'aandacht hebben voor anderen': rond de 80% vindt dat deze waarden in het handvest moeten worden opgenomen.

Over de gedragsregels die horen bij deze meest ondersteunde waarden, denkt men als volgt.

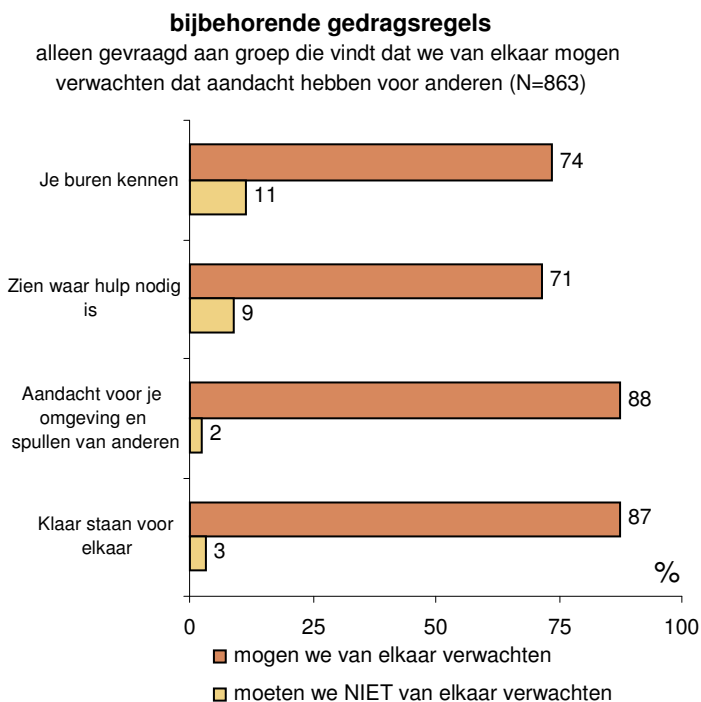
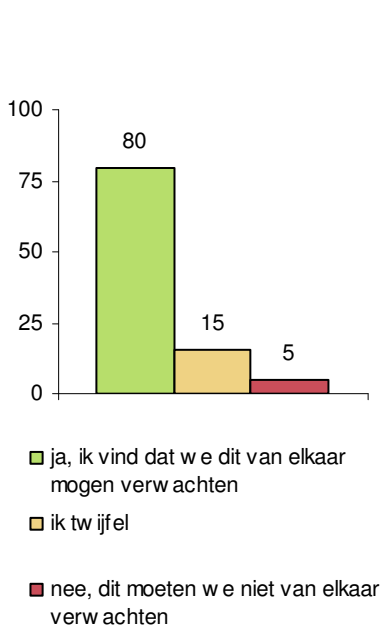
- **open staan voor contact met anderen:** men hecht vooral veel waarde aan het kunnen spreken van de Nederlandse taal. Daarnaast is er ruime steun voor open staan voor anderen die contact met je zoeken en voor hulp van anderen accepteren. Er is wat minder steun voor het bespreken van verschillen van inzicht.
- **aandacht hebben voor anderen:** degenen die deze waarde in het handvest zouden willen opnemen, kiezen het vaakst voor de gedragsregels 'klaar staan voor elkaar' en 'aandacht hebben voor de omgeving en voor spullen van anderen'. Voor de gedragsregels 'je burens kennen' en 'zien waar hulp nodig is', is minder steun.

10| Steun voor open staan voor contact met anderen en aandacht hebben voor anderen

Open staan voor contact met anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

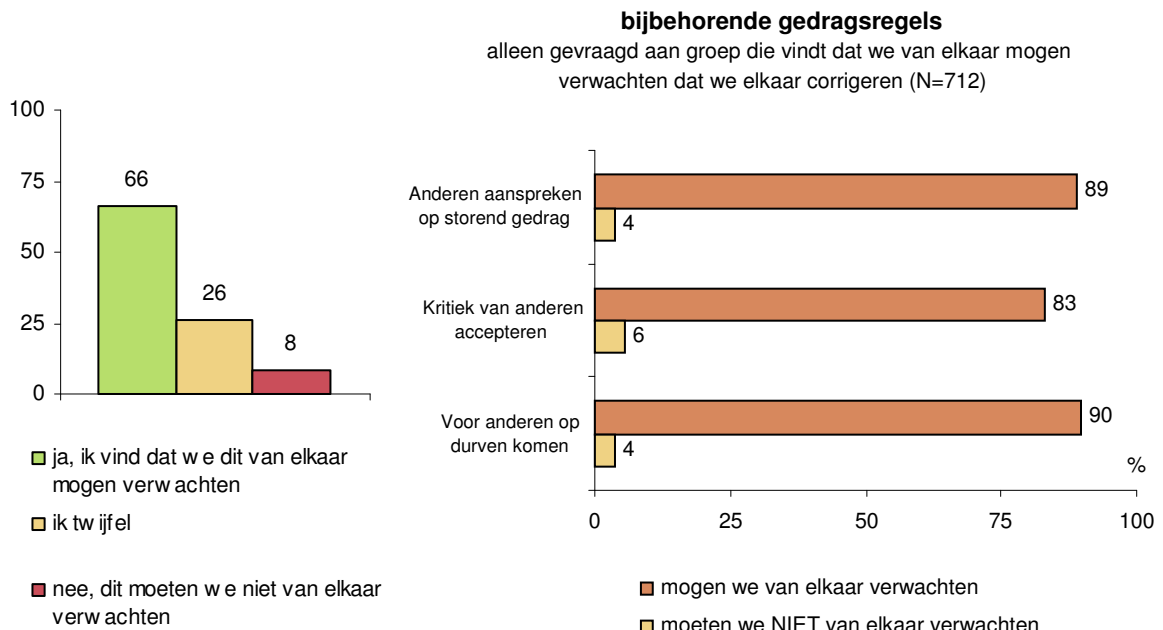
Aandacht hebben voor anderen: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

De waarde **elkaar corrigeren** wordt aanmerkelijk minder vaak ondersteund (66%). Degenen die wel vinden dat deze waarde in het handvest moet worden opgenomen, vinden de bijbehorende gedragsregels allemaal in sterke mate van toepassing.

11 | Steun voor elkaar corrigeren

Elkaar corrigeren: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

We zien dat een grote meerderheid vindt dat de waarden 'open staan voor contact met anderen' en 'aandacht hebben voor anderen' in het handvest moeten worden opgenomen, al is de steun wat minder overweldigend dan bij de waarden rond het thema 'prettig samen leven'. Men hecht daarbij veel waarde aan het spreken van de Nederlandse taal en vindt dat we oplettend moeten zijn in de openbare ruimte en klaar moeten staan voor elkaar.

Opvallend is dat er minder steun is voor de waarde 'elkaar corrigeren': een derde van de Nederlandse bevolking vindt dat we niet van elkaar moeten verwachten dat we elkaar aanspreken op storend gedrag, voor anderen opkomen of kritiek van anderen accepteren. Hoewel mensen dus veel belang hechten aan een plezierige omgang met elkaar en wederzijdse betrokkenheid, is een grote groep van mening dat elkaar corrigeren op deze gedragsregels niet iets is wat burgers onderling van elkaar kunnen verwachten. Wij concluderen hieruit dat, gezien deze uitkomst en het feit dat deze ongeschreven regels ook niet in wetten zijn vast te leggen, het niet verwonderlijk is dat deze waarden en gedragsregels in de praktijk vaak niet worden nageleefd.

Een andere noemenswaardige uitkomst is dat de steun voor 'je burens kennen' wat beperkter is. Het feit dat je naast elkaar woont, betekent voor veel mensen kennelijk niet zonder meer dat je met deze mensen verbonden bent. Gezien het belang van 'klaar staan voor elkaar' lijkt het erop dat burens elkaar, als het erop aankomt, toch zullen helpen, ondanks dat ze elkaar soms niet zullen kennen.

4.6 Gerichtheid op de toekomst

In het thema 'gerichtheid op de toekomst' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- zorgen voor je leefomgeving
- zorgen voor het milieu
- zorgen voor toekomstige generaties

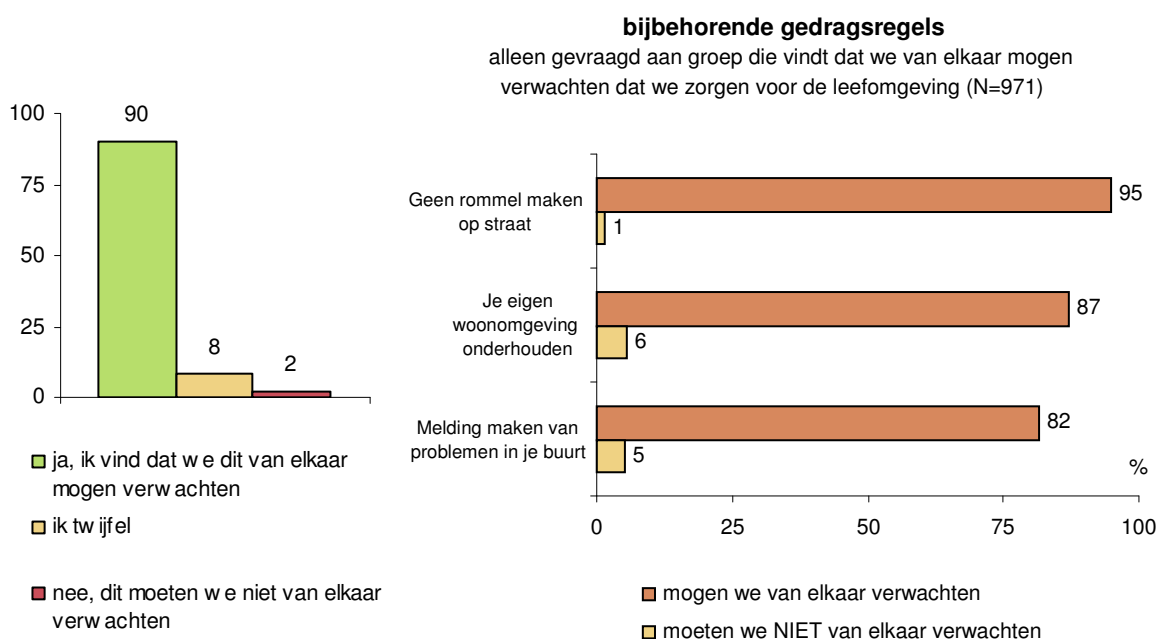
Voor alle waarden is veel steun, vooral voor 'zorgen voor je leefomgeving' en 'zorgen voor toekomstige generaties' (circa 90%). Ook de steun voor 'zorgen voor het milieu' is echter aanzienlijk (81%).

Aan degenen die vinden dat we dit van elkaar mogen verwachten, is gevraagd welke bijbehorende gedragsregels we van elkaar mogen verwachten. We zien hierbij het volgende.

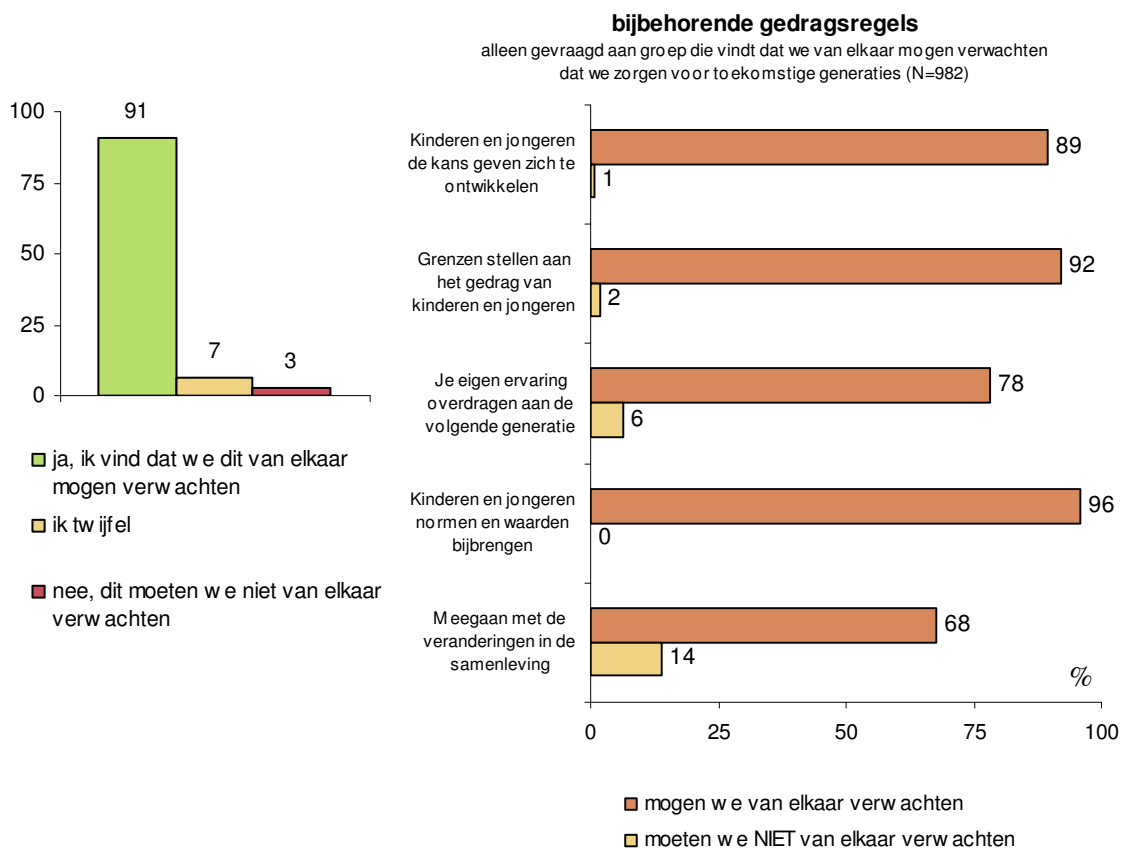
- **Zorgen voor je leefomgeving:** men hecht veel waarde aan 'geen rommel maken op straat' en aan 'je eigen woonomgeving onderhouden'. Iets minder, maar nog altijd veel steun is er voor 'melding maken van problemen in je buurt'.
- **Zorgen voor toekomstige generaties:** de gedragsregels binnen deze waarde geven een gedifferentieerd beeld: er is zeer veel steun voor 'kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen' en 'grenzen stellen aan het gedrag van kinderen en jongeren'. Ook veel belang wordt gehecht aan de andere kant van deze medaille, namelijk 'kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen'. De gedragsregel 'meegaan met veranderingen in de samenleving' vindt men minder van toepassing op deze waarde.
- **Zorgen voor het milieu:** opvallend veel steun krijgt de gedragsregel 'zuinig zijn met energie', naast 'afval scheiden'. Minder overeenstemming is er over de gedragsregels 'verantwoord consumeren' en 'geen bruikbare spullen weggooien'.

12 | Steun voor zorgen voor je leefomgeving

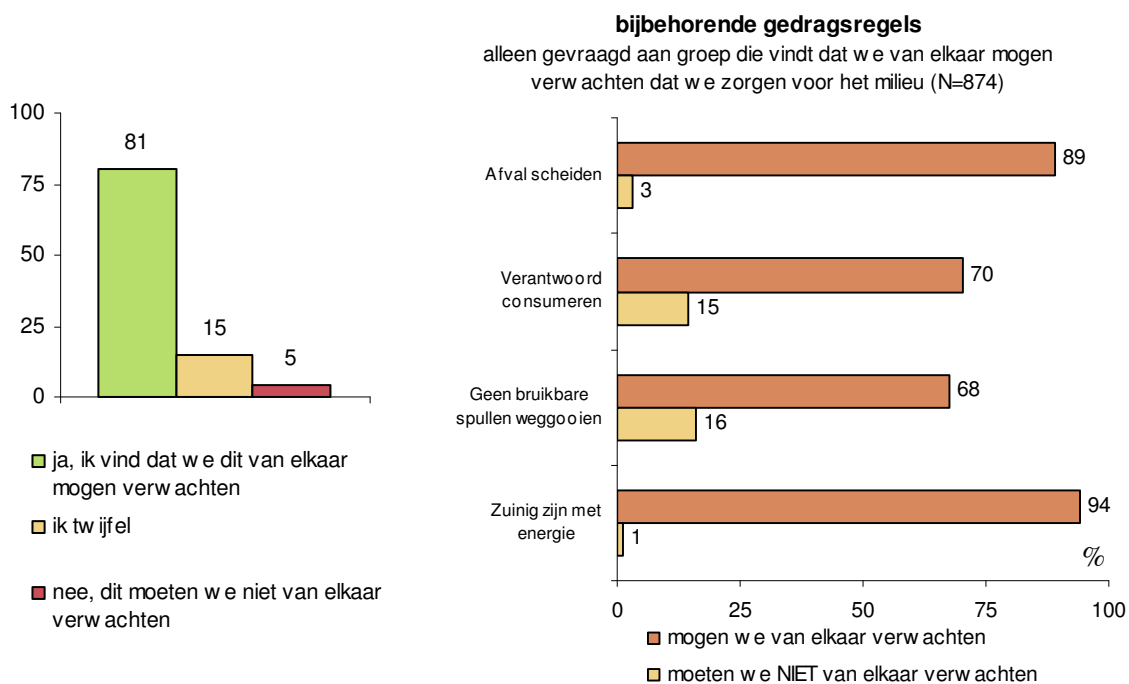
Zorgen voor je leefomgeving: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

Zorgen voor toekomstige generaties: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

Zorgen voor het milieu: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

We zien dat aan het thema 'gerichtheid op de toekomst' veel belang wordt gehecht. Een grote meerderheid vindt dat alle drie de bijbehorende waarden in het handvest moeten worden opgenomen. Concreet gaat het hierbij om het zorg dragen voor de eigen leefomgeving, grenzen stellen aan kinderen en jongeren, maar ze ook de kans op ontwikkeling geven en zorg dragen voor het milieu. Voor deze laatste waarde geldt dat men lijkt te worstelen met het spanningsveld tussen een schoon milieu en de eigen keuzevrijheid. Van ingeburgerd gedrag zoals afval scheiden vindt men dat we dat van elkaar mogen verwachten en dat geldt ook voor zuinig zijn met energie. Van nauw gerelateerd gedrag, zoals verantwoord consumeren, vindt echter een opvallend groot deel van de ondervraagden dat je dit niet van elkaar moet verwachten. Dit kan te maken hebben met de gebruikte termen, maar kan ook worden veroorzaakt doordat de maatschappelijke normen door alle aandacht voor het milieu op dit moment niet statisch, maar in ontwikkeling zijn.

4.7 Inzet voor de samenleving

In het thema 'inzet voor de samenleving' zijn de volgende waarden voorgelegd:

- actief deelnemen aan de samenleving
- je democratische rechten gebruiken

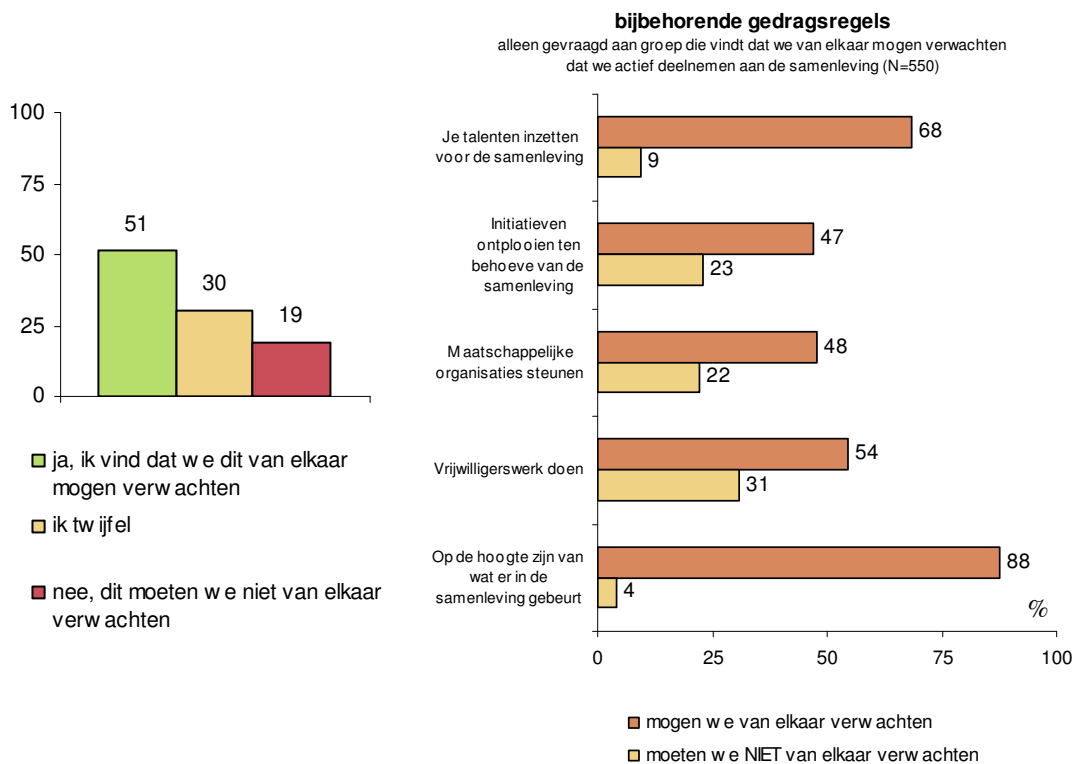
De steun voor beide waarden is beperkt. Slechts circa de helft van de ondervraagden vindt dat deze waarden in het handvest zouden moeten worden opgenomen.

Aan degenen die wel vinden dat deze waarden een plek in het handvest verdienen, is gevraagd welke bijbehorende gedragsregels we van elkaar mogen verwachten. We zien hierbij het volgende.

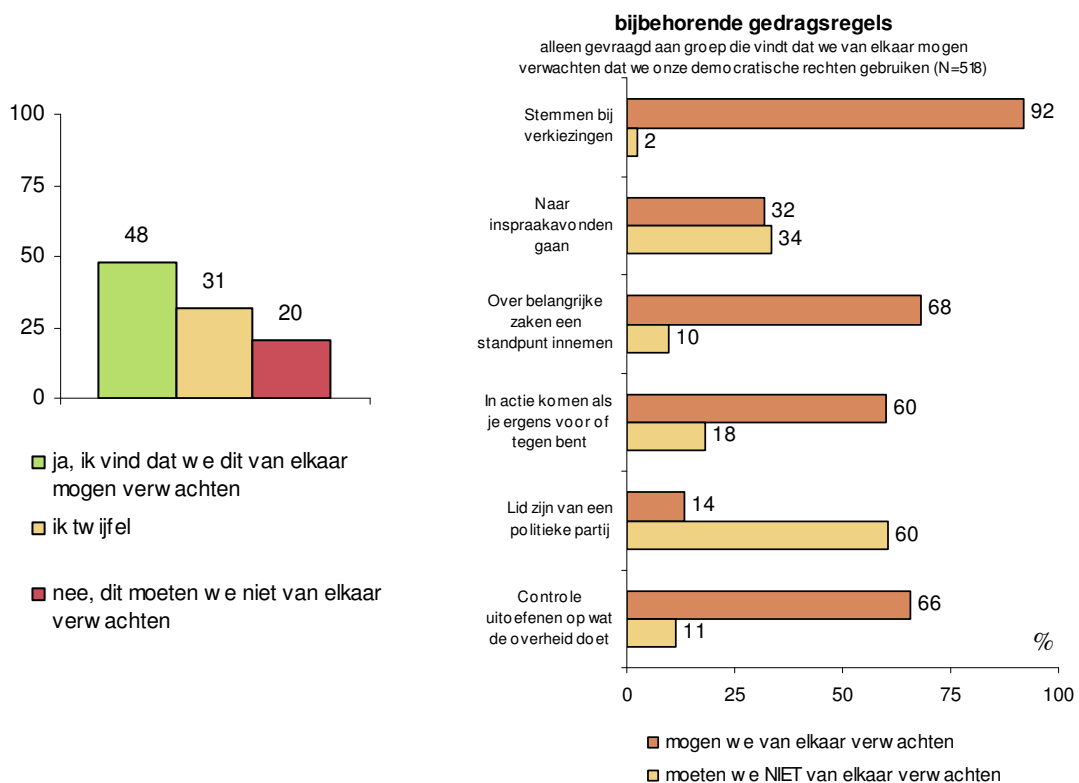
- **Actief deelnemen aan de samenleving:** men vindt het vooral belangrijk dat burgers op de hoogte zijn van wat er in de samenleving gebeurt. Zeer omstreden zijn de gedragsregels 'maatschappelijk organisaties steunen', 'vrijwilligerswerk doen' en 'initiatieven ontplooiën ten behoeve van de samenleving'. Veel mensen vinden niet dat we dit van elkaar moeten verwachten.
- **Je democratische rechten gebruiken:** degenen die deze waarde in het handvest zouden willen opnemen, vinden het met name gewenst als mensen stemmen bij verkiezingen. Er is ook enige steun onder deze groep voor 'controle uitoefenen op wat de overheid doet' en 'over belangrijke zaken een standpunt innemen'. Zeer weinig steun is er voor 'lid zijn van een politieke partij' en 'naar inspraakavonden gaan'.

14 | Steun voor actief deelnemen aan de samenleving en je democratische rechten gebruiken

Actief deelnemen aan de samenleving: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen? (N=1.079)

Je democratische rechten gebruiken: moet deze waarde worden opgenomen in het handvest? Met andere woorden: vindt u dat we van alle Nederlanders kunnen verwachten dat ze dit doen (N=1.079)

Het is duidelijk dat de Nederlandse bevolking de waarden rond het thema 'inzet voor de samenleving' geen zaken vindt die we van alle Nederlandse burgers moeten verwachten. Dit is niet verrassend. Uit het vooronderzoek *Hoe regelen we de ongeschreven regels?* bleek reeds dat burgers van mening zijn dat 'inzet voor de samenleving' weliswaar wenselijk is, maar geen voorwaarde voor goed burgerschap. Op verzoek van het kabinet, dat vond dat *een bijdrage leveren aan de gemeenschap, de politiek en de publieke zaak* in de toen onderscheiden thema's ontbrak, is dit vierde thema toegevoegd aan de discussie. Nu blijkt dat dit thema door de burgers toch niet wordt omarmd.

Deze uitkomst laat zien dat burgers zich niet laten sturen in de elementen van burgerschap die zij wel en niet in het handvest opgenomen willen zien. Alleen elementen die door burgers zelf zijn ingebracht, blijken uiteindelijk te worden geaccepteerd. Dit onderstreept dat de inhoud van het handvest uiteindelijk door burgers wordt bepaald en dit proces niet wordt gestuurd door andere partijen.

4.8 Naar een handvest

Hoe bepalen we nu op basis van de uitkomsten van de enquête welke waarden gedeeld zijn en welke niet? Hiervoor moet een keuze worden gemaakt bij welke steun voor een waarde we deze als 'gedeeld' beschouwen. Iedere keuze is daarbij tot op zekere hoogte arbitrair. Toch doen we in deze paragraaf een suggestie. Uitgangspunt daarbij is dat de waarden die in het handvest worden opgenomen door een zeer ruime meerderheid worden ondersteund. We maken de volgende keuzes.

- Wanneer 75% van de Nederlandse bevolking een waarde onderschrijft (dus vindt dat we dit van elkaar mogen verwachten, exclusief 'ik twijfel'), wordt deze opgenomen in het handvest.
- Wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, worden die bijbehorende gedragsregels opgenomen, die we volgens minimaal 75% van de groep die deze waarde onderschrijft kunnen verwachten.

Een gedragsregel die in het handvest wordt opgenomen, wordt in dit geval altijd door een meerderheid van de bevolking ondersteund. Immers: wanneer 75% een waarde onderschrijft en van die groep onderschrijft 75% een gedragsregel, dan is de steun onder de bevolking $75\% \times 75\% = 56\%$. Stel dat volgens deze criteria een selectie uit de waarden zou worden gemaakt, dan zouden dit de gedeelde waarden zijn die in het handvest kunnen worden opgenomen:

15 | Een voorbeeld van de waarden die worden opgenomen in het handvest, gebaseerd op minimaal 75% steun voor de waarden en gedragsregels

Thema: prettig samen leven

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ rekening houden met anderen	92	▪ anderen behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden	92
		▪ anderen geen overlast bezorgen	91
		▪ elkaars grenzen respecteren	85
▪ plezierig met elkaar omgaan	89	▪ naar elkaar luisteren	91
		▪ zelfbeheersing hebben	89
		▪ vriendelijk zijn	86
		▪ beleefd en hoffelijk zijn	82
		▪ geduld hebben	78
▪ verdraagzaam zijn	86	▪ anderen in hun waarde laten	94
		▪ accepteren dat mensen van elkaar verschillen	93
		▪ begrip opbrengen voor anderen	82
		▪ anderen niet veroordelen om wie ze zijn, wat ze vinden of waar ze voor staan	81

Thema: betrokkenheid bij elkaar

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ open staan voor contact met anderen	82	▪ de Nederlandse taal spreken	93
		▪ open staan voor anderen die contact met je zoeken	76
		▪ hulp van anderen accepteren als dat nodig is	76
▪ aandacht hebben voor anderen	80	▪ aandacht voor je omgeving en spullen van anderen	88
		▪ klaar staan voor elkaar	87

Thema: gerichtheid op de toekomst

waarden	% steun	bijbehorende gedragsregels	% steun ¹
▪ zorgen voor toekomstige generaties	91	▪ kinderen en jongeren normen en waarden bijbrengen	96
		▪ grenzen stellen aan gedrag van kinderen en jongeren	92
		▪ kinderen en jongeren de kans geven zich te ontwikkelen	89
		▪ je eigen ervaring overdragen aan de volgende generatie	78
▪ zorgen voor je leefomgeving	90	▪ geen rommel maken op straat	95
		▪ je eigen woonomgeving onderhouden	87
		▪ melding maken van problemen in je buurt	82
		▪ zorgen voor het milieu	81
▪ zorgen voor het milieu	81	▪ zuinig zijn met energie	94
		▪ afval scheiden	89

¹ De percentages in deze kolom zijn gebaseerd op de groep die de bijbehorende waarde onderschrijft en dus niet op de hele steekproef.

In dit voorbeeld zijn uitsluitend waarden opgenomen die een grote steun onder de bevolking genieten. Dit is van belang vanuit de gedachte dat het Handvest Burgerschap door de meeste burgers moet worden gedragen. Het is ook mogelijk om een nog strengere selectie van waarden en gedragsregels te maken. Wij adviseren niet om de criteria soepeler toe te passen.

Bijlagen

Bijlage 1 Geraadpleegde literatuur

Bijlage 2 De deelnemers aan de regionale bijeenkomsten

Bijlage 3 Impressies regionale discussiebijeenkomsten

Bijlage 4 Rapportage van de aanvullende groepsdiscussies

Bijlage 5 Rapportage van de online discussie

Bijlage 6 Onderzoeksverantwoording enquête

Bijlage 7 Vragenlijst enquête